

P Ш6(2=4н)
PK K90

М. КУЛІШ

ПОДОРОД
МАДИКА

Радянська література

КОРОТКИЙ ПАСПОРТ КНИГИ

+

Шифр Рк Ш6(2-Чс); К90 Інв. № 2625789

Автор Куліш М.

Назва Гіворот Марка! Г'єса.

Місце, рік видання Б.м., 1934.

Кіл-ть стор. 88, [1]к.

-\\- окр. листів _____

-\\- ілюстрацій _____

-\\- карт _____

-\\- схем _____

Том _____ частина _____ вип _____

Конволют _____

Примітка:

19.09.2002.

Моли -

PM

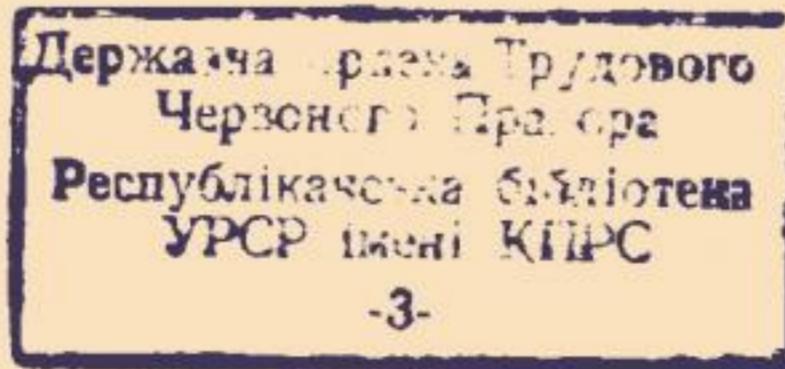
План і перші дві сцени п'єси
написано весною 1930 року.
Решта—грудень—1932—лютий
1933 року.

ПОВОРОТ МАРКА

П'ЄСА НА ЗДІЙ

*Вищий Репертуарний Комітет
УСРР до вистави дозволив
21. I. 1934 р.*

РАДЯНСЬКА
ЛІТЕРАТУРА
1 9 3 4

**Редактор—Мих. Новицький
Техкерівник—М. Васильєв
Художник—Є. Глускін**

**Видання № 79 Передано до складання
21/ІІ—1934 року. Підписано до друку
25/V Зам. № 65/ Голозвіт № 118 (394).
Тираж 4500. Техніч. арк. 2³/₄. Літер. у
техніч. аркуші 50 т. Папір Ващхімзів
72×110. Вага мет. ст. 40 кг. Київ,
друкарня „Пролетарськ. Правда“.**

ДІЮТЬ:

Роман — середняк.
Марко — син, комуніст.
Нікандер — син.
Василина — Романова мати.
Мотрона — Никандрова жінка.
Ільченко — куркуль, батько Мотронин.
Дмитрик — синок Ільченків.
Оксана — жінделегатка.
Надійка — її приймачка, діачина.
Петро Соньчин — голова колгоспу, кол. товариш Марків.
Христан Іванович — колишній батрак.
Пархімча — колишній червоний партизан.
Дід Неведик.
Пророк Зосим.
Кирина Нечай — молодиця.
Чоловіки, партизани, удовиця, селяни.

I дія: хата Романова.
II та ж хата. Червоний куток колгоспу. Чулан у хаті Романа, сіни.
III Уночі в полі на межі. Ворота Романового подвір'я.
 В хаті у Романа. Коло дверей хати. Майдан коло церкви. Уранці. Край села.

ДІЯ ПЕРША

I

1

Уже й присмеркло, а Роман ніяк не одійде вікна. Виглядає.
До сина Никандра:

— Таки тре було б поїхати по нього...

Никандер, здивгнув плечима. Та куди, ще раз
питаю?

Роман. На станцію.

Никандер. А як він з округи, а то й від
Дніпра? Абиж написав, ззідки приїде!

Роман. Хоть би за село назустріч!

Никандер, завагався.

2

Мотрона, Никандрова жінка, з чулану:

— На три стороні, чи як? Бліснула холодними очима
на чоловіка. Тоді до старого, щоб прим'якшити. От де він
буде у нас спати?

7

Роман. Де?.. Я думаю, що найкраще йому отут, під грубою буде. І тепло й повітря чистіше. Га?

3

Старої баби Василини голова у чорній хустці з-за комину висунулась:

— У тій хаті любив він спати. Там і книжечки читав, а мені євангелію. Це котрий вже рік, як пішов од нас Марко? Дванадцятий, либонь, Романе, га?

Роман, пішов у хату. Одинадцятий, мам

4

Мотрона. Чисто як притча про блудного сина. Гони йому навстріч коні, та ще й на три стороні зразу. А ти, невістко, вари кутю й узвар по-новому, щоб замість святвечора вийшов радвечір. Ні се, ні те. П'ятикутну звізду зробили. Навіщо воно?

Никандер, вийшов.

5

Мотрона. Скажіть, бабо, а чого він утік з дому?

Василина. А бог його святий знає. Все ма-нуло його в світи. Ще змалку. То в город, казав, піду, в ковалі, то аж в Сибір подамся. А як почалася серединна війна, він і подався десь. І аж тепер озвався.

6

Прийшов Ільченко, Мотронин батько, з віжками під полою:

— Здрастуй ще раз, доню! у закут. Добревечір, бабушко-свахо! Позирнув по хаті. Не приїхав?

8

Мотрона, взялася витирати посуд. Ну свекрові він хоч блудний син, а вам хто, що вдруге вже приходите?

Ільченко. Блудний родич! Тихо. З центру він, десь з Харкова, доню, от! Уже ж про все, мабуть, знає і вам правду скаже, а од вас і мені тієї правди трошки перепаде. Бо чуток, чуток тих! Як вороння понад степом ширяють, над нашим життям. Одні кажуть, що всіх чисто д'одного в колективи, другі кажуть — ні, треті — всі церкви позачиняють, ікони попалять, а четверті — ніби всіх кулаків на заслання заженуть. У Мотрони аж полумисок у руках заскавчав. А найцікавіше дізнатись, хто він сам тепер? Невже про це у листі ні слова?

Мотрона. Ні. Свекор сами на цьому ворожать, та й ми з Никандром теж...

7

Зайшла в хату жінделегатка баба Оксана. Метнула по хаті оком:

— Здрастуйте, громадяни! А де ваша стара? До баби Василини. Усе в закуті та в закуті — хоч би на повітря вийшла, на люди! Закиснеш!

Василина. А ти все бігаєш, дівуєш?

Ільченко. Бабі Оксані що більше років, то більш вона молодшає. Зараз з дівчатами, комсомольцями, а далі, дивись, і з дітьми заграється. Агу!

Оксана. А вгадав! Жінок та дівчат трошки зорганізувала, а тепер і садок дитячий, думка є. Тим то й забігла. Приходь, Мотроно, завтра на

наші збори! У закут. Може й ти, Василино, за-
вітаєш?

Василина. Нехай вже як змалюсь, тоді...

Мотрона. Ходить той на збори, хто нічого
не робить.

Оксана. А таких ми не кличмо! Пішла.

Мотрона. Думаєте, справді, на збори? На ви-
відки прибігла, чи не приїхав Марко. Утретє вже
сьогодні повз хату пробігає. Там теж на Марка
всі їхні ждуть. Петро Соньчин, Надійка, всі їхні
колгоспівці...

8

Увійшов Роман.

Ільченко. Нема нашого гостя?

Роман. Нема.

Ільченко. Тре було б на станцію доскочити...

Роман. Думав, та Никандер збив: з трьох сто-
рін — хіба вгадаєш, каже, з якої його ждати?

9

Увійшов і Никандер під ці слова.

Ільченко, напівжартуючи, до Никандра. Чи з кому-
ністичної, чи з капіталістичної, чи з нашої безпар-
тійно-селянської, трудової, питаєш?

Роман. З якої не приїде, — до батька. Ні до
багатія, ні до злидаря, — до чесної трудяшої сере-
дини. І хоч що нехай Никандер каже, а на сере-
дині світ держиться й до віку держатиметься,
і радянська влада і ми за радянську владу.

10

То Никандер теж мене до віку не зіб'є з середньої
путі, а ні з моого думання, із з господарювання.

Никандер. Самі зіб'єтесь, бо ваша тепер вже
на запад веде. Нема далі ходу, а ще гірше — нема
й сходу. Западня одна. Отож або в комуну скочите,
або на мою дум'ку пристанете.

Роман. А чом тоді в газетах писалося, що
партія й робочий клас середульшості селянської
ще довго держатимуться?

Никандер. А тепер вже кожному видно, що
на середній далеко не поїдеш, та ще й з хурою
такою, як комзлидні. Оде ж і взялись навертати
всіх до колективів та радянські якономії ген як
нарізують!

Роман. Та ось сват казав, що ніколи колективи
не візьмуть гору, бо не хлібні вони для держави.

Ільченко, розвів руками. І казатиму. Але времена...

Роман. Ну, приїде Марко!

Никандер. То що?

Роман. У нього допитаюсь про все, от що.
Чи так воно, як ти кажеш?

Никандер. А як на мое вийде, тоді куди
звернете?

Роман. А вже коли на твоє вийде, тоді я краще...
Бачить Ільченко перебирає віжками. А що це ви, свате,
з віжками?

Ільченко. Надумав продавати.

Роман. Та що ви! Такі віжки?

Ільченко, розвів руками. Времена. Може купите?

Роман. Де вже нам! Проте взяв у руки віжки.
Довоєнні ж!

Ільченко. Заовоєнну й продаю. Заплатив
колись п'ять, продаю за три. З вас візьму й житом.

Роман. А скільки житом?

Ільченко. Поовоєнному ж, кажу. По сім-
десят копійок пуд — почисліть, скільки?

Никандер. Чотириждісім — двадцять вісім, ще
два лишається... Чотири пуди й десять хунтів,
здається.

Роман, аж захопився. А їй-бо куплю! Никандре, га?

Никандер. Не купите ви, то куплю я. За такі
тепер віжки мало дати й десять.

Роман до Ільченка. Ну, а самі ж як? Без віжок?

Ільченко. Другі є, а двоє — зайвина тепер.

Роман, залюбовався.

10

Рипнули двері. Якийсь чоловік.

— Можна?

Роман, упізнавши, перший. Їй-богу, Марко!

Марко. Ну й здрастуйте! Почоломкався з батьком,
з братом.

Роман. А це наша невістка Мотрона. Це сват
Іван, пам'ятаєш?

Вийшла Василиса з ціпком. Поцілувалися. Заплакала
стримано.

— А господи, у штанцях, в калошиках, в та-
куму ж пальтишці — ти ж змерз, либонь? Ще обди-
вилася. Роздягнися та хоч на піч... Вже й старіти

взявся. Зморшки набігли, чи це так мені здається.
А худий який, і вуси!

Кожне вишком обдивлялось Марка, пильнувало кожного руху.
Мотрона переклала Маркового чемоданчика, непомітно підваживши його в руках.

Никандер це помітив. Постав до грубки! Або ось дай, я сюди поставлю... Теж непомітно підважив чесмоданчика. Переглянувся з Мотроною.

Роман до Марка. Були б виїхали назустріч, та не знали, звідки твоя путь, з якої сторони, а не написав...

Марко. Бо не знат і сам, як тепер до вас краще дістатися. Я од Дніпра. Підводою до Чорної могили, а від Чорної пішки.

Роман. Пішки!.. До Никандра. Ну от бач — пішки йшов.

Марко. Підводу сам одпустив. Як глянув — степ, ще й ті місця, де я малим телят пас та кавуна у переїзжих дядьків просив — дак я пішки. Пригадалось усе! Навіть на яри звернув, а звідти вже додому. А степ уже не той. Де хуторі були, тепер нема й сліду, тільки хрести поламані. А де степ гуляв — якийсь виселок. Мабуть колектив?

Никандер випитливо. Та колектив же. Кращу землю позабирали.

Марко. Одна досада, в дорозі мій годинник став. До Ільченка. У вас, пригадую, був колись годинник? Мені б тільки дізнатися бодай приблизно про час.

Ільченко. Тепер нема. Та й навряд чи в кого

є тепер. Хіба що аж в районі. А на селі нема. Перевелись.

Василина. І в церкві не дзвонята.

Марко. Невже отак і живете — все село без годинника?

Никандер. Та ж здається у Семена Пархімчati є. Він теж у партизанах був і придбав собі годинника.

Ільченко. Скрутив. А добрий годинник був. У вас, до Марка, теж м'ать партізанський?

Марко. У мене купований.

Василина. Дайте йому поїсти, а тоді вже й розпитуйтесь.

Роман. Просимо до столу, на вечерю!..

Марко. От якби мені вмитися.

Роман. Дай, Мотроно, води... і рушника!

Мотрона налила в полумисок води, дістала чистого рушника.

Марко постояв трохи — знає ж, що з цього полумиска їдять і на вмивання собі не поставлять. Невже й умивальника нема? Невже й тепер ще вмиваєтесь так, як до революції вмивалися, з рота?

Роман, не відчувши гостроти запитання, усміхнувся доброю усмішкою. А так і вмиваємось. Не звичні були до вмивальника, то й тепер обходимось. Та й то сказати: не така вже в хазяйстві важуча річ отой вмивальник. Паніти не збираємось, то можна й без нього. По мужицькому. Та з рота і геть зручніше.

Марко. І отак всі вмиваються? З рота? Умивальник це ж така річ, що можна самому зробити.

Ільченко. Про культуру питаете? І не начу-

вала. Культура, мабуть, теж не дура — любить жити там, де достатки є.

Марко оглянув хату й почав умиватися.

Мотрона повюхала його мило. Обернулась до Никандра. А пахуще ж яке!

Никандер. Поклади!

Марко. Візьміть на всіх руки мити! У мене ще є кусок.

Мотрона. Спасибі! Тільки ж для рук жаль його милити.

Василина, приховуючи заздрощі. Думаєш, у неї нема? Аж сім кусків приховано!

Мотрона. Бабо!

Василина. А що? Може скажеш — неправду кажу? Три куски печатного, старорежимного.

Мотрона. Мені оце теж недавно приснилось, що у вас у скрині аж сім мотків пряжі, та що з того, бабо.

Усім віяково стало. Повідходили до столу, до грубки. Марко, щоб притамувати цю ніяковість, почав дужче вмиватися, коміра розстебнувши й оголивши шию.

Василина, придивившись до шиї. А хрестик де, сину?

Марко одірвався од полумиска.

Василина. Той, що з монастиря тобі принесла?

Марко труснув мокрим волоссям. Та я його вже давно... Помітивши, що всі стали ще уважніші, загубив десь...

Василина повірила й не повірила. Однак підтвердила. Загубив...

Ільченко, ніби з гумором. А за таких часів і бог вже сам десь загубився!

Роман. Просимо тебе, сину, до столу на вечерю! До Мотрони. Подавай, Мотроно! На вечерю до нас — ждали ж тебе, виглядали одинадцять слив років. Хоч і не за годинником живем, без умивальника та мила, зате хліб є та й до хліба. Спасибі радянській владі, вибились із злиднів, із наймів — осереднились, сину, та й хазяйнуємо. Пара конячок у стайні, корівка, поросята, грушку посадив, виросла, зазирає ось у вікно — так що й сонце ясніш стало мені в двір світити. Більшого мені й не треба. І влада з мене задоволена і я з влади. Як бачиш, і звізу червону, п'ятикутну онукові зробив, щоб по-новому різдво розумів. Та й сами, бач, кутюправляємо вже поновому — сідай, сину! Одніні замість святвечера хай буде у нас радвечір, радянський вечір. Хай відходить старий час од наших вікон і мороз! Пам'ятаю батько покійний, а ваш дід, мороза кликав вечери. Набере отак першу ложку куті, донесе до вікна та й каже, згадуючи, сам з теплим почуттям все це робить. Морозе, морозе! Йди до нас вечеряти! Та не поморозь наших теляток, ягняток, жита, пшениці, усякої пашници... А ми отак сидимо всі за столом та й віримо, що то й справді мороза треба кликати.. Подивився, аж ніхто й не зворухнувся. То чого ж ви не сідаєте? Мамо!

Василина. І не сяду, бо це не свята вечеря, сам ти кажеш. Хоч кутя стоїть на сіні й узвар, а не свята.

Вечеряйте сами. Пішла у свій закут.

Роман. Никандре! Мотроно! Іване! Ільченко устав, щоб сісти.

Никандер. Ні! Не дуже в бога вірю й я, а проте за таку вечерю не сяду! По моєму, або з богом, з морозом, на стару кутю, або вже на комуністичну програму стати і замість отак колядувати — агітацію про колгосп вести. А середня ваша віра — вона нідочого. На запад веде.

Роман до Марка.

Марко. Никандер правдиво сказав: це середня віра, вона нідочого.

Роман до Ільченка. Ложка в руці тремтить, тремтить. Сідайте, свате, хоч ви!

Ільченко, що був уже сів, устав. Вечеряйте, вечеряйте! Я вже своє одвечеряв...

У Романа випала з рук ложка.

II

1

За якісь півгодини чутка, що приїхав Марко, облетіла ввесь куток. Перший прибіг Дмитрик, Ільченків син. Став у порога. Трошку сором'язливо:

— Добревечір!

Мотроне, по паузі. Може з вечерею, Дмитрику? То чом не кажеш: радвечір вам у хату! Прислали тато й мама радянську вечерю!

Ільченко. Цей уже ніякої не принесе. Піонер!

Державна праця Трудового
657.—2 Черкаського Проктора

Республіканська Бібліотека
УРСР імені КПРС

До Марка. Син мій. Мабуть вже й не пам'ятаєте? Отакенький був, як ви пішли в світи...

Марко. А-а... Виріс.

Ільченко. На піонера виріс. І далі б ріс, та, кажи, не дають. От ти й спитай, Дмитрику, в нашого свата Марка, що приїхав, бач, із центру, чи правильно роблять ваші тут руководителі, що не приймають тебе до комсомолу?.. До Марка. Тут така обида, що товаришів поприймали, а його ні. Три роки був у піонерах. Три роки вибігав. Найкращий, кажуть, був на дисципліну, на роботу, а дійшов до комсомолу — не приймають. Хотів уже йти в город. Зажди, кажу, ось чутка є — сват Марко десь з центру іде — пояснить усе... Бачуши, що Марко не збирається пояснити — до Дмитрика. Ти як же це довідався, що сват Марко приїхали?..

Дмитрик. Та вже увесь куток знає. Баба Оксана бачила. Збирається прийти...

Мотрона. Ну от!.. Я ж казала...

Дмитрик. З Надійкою. І всі збираються, хто почув. Товариш Петро Соньчин перший, — каже, що вчились з ними, ва Марка, разом у школі...

Марко. А-а!.. Мій конкурент на першість у класі — Петько!

Ільченко. Тепер за голову в колективі.

Дмитрик. Пархімча партизан...

Мотрона. Ото ще!

Дмитрик. Дід Неведик казав, що прийде.

Роман. І собі очувся—до Марка. Це той, що завжди всіх лає й гне.

Марко. Живий ще?..

Дмитрик. Навіть пророк Зосим збирається прийти. До батька. А про комсомол це не ваша справа! І ніхто не просив вас казати. А коли вже почали, то треба з усіх боків освітлювати справу, а не так, як ви — з одного та й то з індивідуального... Глянув на Марка, нервово, з прихованим болючим самолюбством. І взагалі не треба! Не треба, казав я й казатиму — бо це справа моя, особиста, і нехай... От! А я колись доведу, що я все це краще розумію, ніж вони всі...

2

Розмашистою ходою увійшов високий з чубком. Зразу до Марка посміхаючись:

— Здоров!.. Не впізнаєш?

Марко пригадує. Семен... Семен...

З чубком. А то тепер такий атвєтственный пішов, що вже не впізнають червоного партизана. А коли нагадаєшся, то ладні і в тюрму зasadити, аби тільки не чути спогадувань про червоні фронти...

Марко згадав. Семен Пархімча!

Пархімча. Трохи ж не разом вийшли з села. Тільки ти на сівер, а я, брат, на юг, ти в город, здається, а я в партизани подався. Де тільки не ходив, по всіх лініях, а вернувся — хтось сидить, а в тебе, каже, лінії нема. Нема лінії? За що ж? Невже за те, що документів про партизування не маю? Та ти знаєш, що я всі свої посвідчення

од революції на цигарки товаришам в походах пожертвував, що вернувсь я в одній пропаленій шинелі, а ти, наприклад, аж тепер з чимойданом, з мандатом! Од кого?

Марко. Я?

Пархімча. Та ні! Це я в інших питаю, котрих у партизанах я ні разу не бачив і навіть на станції на Знаменці не стрічав. Хто вони, питаю, що власть тепер держать і куди ведуть?

Марко. Це робітничий клас, партія, Цека і Вуцвик.

Пархімча. Не за Петровського питаюсь, а за тих, що у нас тут. Та й за Петровського не побоюсь спитати.

Никандер. Ану, ану!

Пархімча. Як він там поживає?

3

Дідок у дверях, посмалені цигаркою жовто-сиві вуса, два кущики сердитих брів.

— Я б за його не так спитав...

Никандер. Ану, діду Неведику! Ану як?

Неведик. Що він там собі думає, що в людей он знову двори перекопують і в хатах і в душах риються?

4

Баба Оксана з порогу. За нею дівчина в коротенькій спідниці.

Баба Оксана. По три роки катюги хліб у ямах гноять та гноять. Із землі гнойовище зробили. А ти за них заступаєшся!

Неведик. Не в тебе питаюсь, а в Петровського!

Оксана. Не тобі й кажу, а Петровському.
До Марка. Здрастуй, Марку! Впізнаєш?

Марко. Баба ж Оксана...

Оксана. Що побила тебе раз за те, що в церкві сміявся. Ще хлопчиком був, а я теж тоді дурна та темна була, обманові вклонялася, під попівською патрахіллю мало не ввесь вік свій вистояла — така була, а тепер вже не така... Членка колективу й делегатка жінвідділу...

Неведик. Оновилася!

Оксана. Егеж. Здрастуй, Марку! На Неведика. Тільки й життя побачили за радянської влади, а він і цю лає...

Неведик. Бодай його й не бачити.

Оксана. Ану ще що скажи!

Неведик. Туди його розтуди! Тютюну нема!

Оксана. І без нього в тебе повно диму в голові — мовчи! До Марка. Здрастуй! Прийшла привітати. Ще й дочку мою привела — приймачку. Ти її не знаєш, — Надійка. На хуторях у кулака Бинди сирітка служила, дак я її за дочку взяла голодного року, як вигнав. Хороша дочка, от!.. До комсомолу вже oddala...

Марко, посміхаючись, до Надійки. Чого ж ви Дмитрика до себе не приймаєте? До комсомолу?

Надійка серйозно. А він сам хіба про це вам не сказав?

Дмитрик. Я нічого не казав! І нічого не скажу

про це... Ні слова! І не тому, що я боюсь сказати про ваші підстави...

Ільченко. Що батько твій, мовляв, колишній кулак. Колишній — так! Хоч в кулаці й мозолі були, на кулаці й сльози тер, та вже нехай буде так: був кулак. А тепер же як, спитай. Сьомий рік отець живе, як середняк, якщо не біdnіше, сьомий рік голосує за радянську владу, за кооперацію, продподаток перший одвозить, на школу дає, а про Модр один сливе такий, що не забуває, мене, скажи, в піонери перший прирадив — то чого йому не дають дороги до соціалізму?

Дмитрик. Я казав вже вам, тату, що на ту дорогу у вас анкети од революції нема. Соціальний стан — колишній кулак. Зазнавали пересліду од царської влади — ні. Брали участь в реврухові — ні. У Червоній армії були — ні. То чого й дивуватися тепер, коли ви питаетесь і вам кажуть ні!

Ільченко. Ну гаразд! Нехай мені од революції до віку тепере буде ні. До смертної межі. А тобі завіщо, молодая зміно? От ти був у піонерах. Три роки вибігав...

Мотроня. Батькові вибивав очі колишнім хазяйством. Хату хотів спалити за те, що краща на кутку, попа в хату не пускав...

Ільченко. Ну от. Три роки отак піонерив, а доріс до комсомолу — не приймають. Дальше рости не дають. Дак оце спитай нарешті у нашого свата Марка — за віщо? Чого? Ти ж без староре жимного горба на спині, воюєш за нове, то чого?

По паузі. Не хочеш? Тоді я спитаю. До Марка. Скажіть, будь ласка, хоч мені — чого? За віщо?

Глянули всі на Марка. Ждуть на відповідь. Мотронна насіння лускала — перестала.

Марко до Надійки чи то в жарт, чи серйозно. Ну, то чого?

Надійка. А того, що Дмитрик ще не наш. Ми ж йому казали: у тебе ще індивідуалізму багато, думання тільки про себе та щоб всіх нас перегнати, випередити...

Дмитрик. І пережену!..

Надійка. Хібащо в науках та й то не всіх, бо всіх нас перегнати, випередити тепер вже не можна!

Оксана. Дзуски!.. До всіх. Перший годочок до комсомолуходить, а вже анеміз з нею перейшла, всю антирелігію. І не вірю я тепер ні в бога, ні в чорта, ні в духів, ні в позадухів, от навіть пророк Зосим іде, то й йому скажу, що не вірю, хоч як він праведно не живе!

5

Пророк Зосим, сухотілий, ще не сивий дід, з темноцинастичним, як у візантійського святого, обличчям. Очі глибокі без усмішки.

Голос дихавичний.

— Думаєш, що поховала бога. А він за три дні воскресне і стане на твоїй дорозі новий — невпізнаний — емаусний¹).

¹ Од слова Емаус — місто, куди віби йшов воскреслий Христос і ученики не впізнали його.

Оксана. Тричі хай емаусний — не вірю й не повірю!

Зосим. Аж доки не одкриється тобі у ризах нових, соціалістичних, і вломить хліба, тоді знов повіриш. Бо він світлий і невидимий вічно йде, а ми тільки тіні од його. Здрастуй, Марку! Прийшов порадіти, що повернувся ти до отчого дому. Надісь, не вигониш?

Марко. Здрастуйте! Ну як же ви тепер? Ще й досі читаєте псалтиря по мертвих?

Зосим. Читаю, бо люди ще й досі мрутъ.

Пархімча. Старик — спец. Скільки за життя своє одчитали, діду, мертвяків?

Зосим. Багато. Але горюю, що ще більше зосталося. Хоч і пишуть, що світ складається з атомів і мертвє розпадається, щоб живе складалося, проте я горюю. О, якби людині мерти без смерті! Тому і в соціалізмі шукаю вічного бога.

Марко уважно придивляється до Зосима.

Оксана. Спочатку він шукав соціалізму в бога, а тепер вже, бачте, бога шукає в соціалізмі. Не вірю!

Неведик. А помовчи! Не агитари!

Оксана. Ану ще що скажи!

Неведик. Помре хто, то вже не поминають, і чарки не вип'єш, туди його розтуди!

встріч йому йде Марко. Подали один одному руки, зворушило, але не міцно, якось по-хлопчащому, соромливо.

Марко. Петро?.. Ну як... ти?

Петро. Та так... А ти?

Марко. Теж так! Добре! Оде приїхав...

Петро радісно. Так...

Марко радісно. Почув, що ти уже голова колективу.

Петро. Та так. Важкувато трохи, але так...

Марко. Коли заснувалися?

Петро. Ще позаторік.

Марко. Он як!

Петро, відчувши з цього, що Марко свій, зрозуміє, почав діловідати, піднесено і разом скаржучись. Так. Почали з созу, а тепер вже на колгосп переходимо „Червоне колосся“, може й комуною станемо. Тринадцять дворів нас було, дев'ятнадцятеро коней, а тепер на сто процентів збільшилися. Та ще думка є увесь наш куток сколективізувати, суцільно. Але є такі, що в контри йдуть і других одивають. Почули, що ти ідеш з центру,—кажуть: підождімо ще, може воно й не так, може Марко про щось друге людям роз'яснить, що середняки колективізації не підпадають і суцільну він припинить. Чуток розпустили, як чорного пір'я. Огождали тут усі на тебе й ждуть, що ти їм і нам скажеш, і чи є ти центральний народний адвокат, чи може просто колективіст-партієць, або од газети кореспондент?

Роман. Не писав же, Марку, то ми різне думали.

Підтovпились ближче до Марка всі й ждуть. Тиша. Хтось про-кашляється хотів та на його цитькинули, і той проковтнув кашіль.

Марко. Я, звичайно, не народний адвокат і не кореспондент. Я — просто — комуніст. Був на фронтах. Працював на заводі тощо. Тепер визвався на село. Ну й подумав: куди краще як не в свої краї, де мене ще, може, знають та й я буду не з зав'язаними очима... Одним словом, приїхав щоб допомогти вам обхазяйнуватися, обколективізуватися, словом — вибітися на кращу, на соціалістичну путь, ато аж у завод чути, як рипить і одстає тут мужицьке життя.

Оксана. А що! Не я казала?.. Наш!

Петро. Я теж... передчував і правильно заналізував...

Оксана. Ну то ж здрастуй ще раз!

Марко. Здрастуйте ще раз!

І поздоровкалися ще раз зворушливо й серйозно: Оксана Надійка, Петро і Дмитрик а батько нишком наштовхнув.

Оксана до діда Неведика. А ти ще раз поздоровкаєшся?

Неведик. Та як буде могорич, то й тричі, туди його розтуди.

Оксана до Пархімчата. Ну а ти?

Пархімча. Я може в серці сто раз уже це зробив, як партизан. Бо не в мені контри, бабо Оксано. Я перший був вписався в соз і червоний примір всім показував і далі показуватиму, коли побачу на чолі нашого колгоспного руху нового вождя товариша і теж, мабуть, партизана Марка,

котрий пішов на північ, а я на південь. Не в мені контри, бо й виписавсь я з вашого созу не через це, а через те, що біднота виписувалася, через солідарність.

Петро. Хто та біднота?

Пархімча. А Потрємай, наприклад, Христан. Можна сказати, дев'яносто шостої проби батрак, наймит з пелюшок, у всіх сливе кулаків повибував, а от в созі у вашому не вибув, виписавсь і в колгосп не хоче. Чого?

Петро. Та може того, що ти його однажуєш.

Пархімча. Е ні, не в мені контри! Не в моїй, а в твоїй політиці. Бо ти кажеш, що в мене лінії нема, а сам перпендикулярно не стоїш і точки правильного прицілу не маєш. Траєкторія твоя крута! Не в мені, а в інших і прочих причинах, за котрі, до Марка, у самого, будь ласка, Христана Івановича спітайте, оскільки він сам ось на горизонті сходить.

7

Увійшов Христан Іванович у заячій шапці з вушками, косоокий та й ті очки десь в куточках під рудими кущиками брів ховаються. Ніби не дивляться, а все бачать.

Пархімча. Скажи, Христане Івановичу, чого ти, батрак з пелюшок, із созу виписався, а в колгосп не хочеш іти? Одвіть нам на це інтерв'ю?

Христан підійшов до Марка. З центру?

Марко. Так.

Христан. Як там в центрі щодо картопки?

Марко од такого запитання трошки отетенів.

Христан. Хоча, мабуть, вам це не до шмиги, бо думати, мабуть, доводиться з другої професії, да?

Марко. Чого ж! Доводилося і про картоплю. А ви справді з созу виписалися?

Христан. Та так, що вроді не фантазія впала в голову.

Марко. І в колгосп не хочете?

Христан. Сказати — таки трудно, да.

Марко. Чого?

Христан уже помітив, що опинився між Пархімчам і Марком і що треба з цього становища вийти нейтрально. По-моєму має бути взагалі три лінії, да: буржуазна лінія — я проти, пролетарська, себто й колгоспна — привітствує, але думаю, що ми ще не способні. Дак я іду середньою, хоча мені оце недавно у сільраді Максим Іванович, секретар, сказали, що ця лінія ніби вже одпала, да...

Роман по паузі, з прихованою мукою. То невже одпала, Марку? Вмить нависла тиша. Середня лінія? Тиша й ждання.

Марко подумав, хотів щось пояснити раптом, як крапку поставив. Так! Полегшено зітхнули Петро й Оксана.

Дід Неведик. Туди його розтуди! Почав надівати шапку

Взялись за шапки Пархімча і чомусь Никандер. Почали розходитись люди.

Оксана до Зосима. А у вас тепер, Зосиме, яка буде лінія?

Зосим. Я йду однією, що нею йде ввесь світ цей і йтиме соціальний — од народження до смерті,

Почали виходити Оксана з Надійкою, Ільченко з Дмитриком, Петро. Марко теж узявся за шапку.

Роман. Ти йдеш, Марку?

Марко. Я скоро вернуся, тату. От тільки трохи погомоню ще з Петром. Вийшли.

Мотрон. Ну от... Тільки в хату і вже з хати. Одинацять років син не бачився з батьком і братом...

У Романа скотилася слюза.

III

1

Давно вже розійшлися. Перші півні проспівали, а Марка нема.

Не спить Роман. Сидить біля вікна.

2

Увійшов Никандер з другої хати.

Никандер. Уже ж приїхав, а ви все виглядаєте?

Роман. А-га... Очувся. Це ти, Никандре?

Никандер. Двері запирати, чи ще?

Роман. Ні, ні! Не треба!.. Та ще, мабуть, і той, рано?

Никандер. Півні вже проспівали. Мабуть там десь у колгоспі заночує, у Соньчиного Петра.

Роман. Ні, ні! Треба той, не запирати. Ато можна заперти — я одчиню. Тільки той, треба йому послати. З дороги ж він далекої, довголітньої... Подивився на Никандра благально-винуватими очима.

Никандер пом'якшав. Тихо. Та треба ж...

Мотрона, надихнувши певно чоловіка, контролювала. Із дверей, стримуючи серце:

— Де йому слати?

Роман. Та я думаю, що найкраще йому отут буде. Під грубкою. І тепло й повітря, га? Чи може в тій хаті?

Баби Василини голова з-за комину:

— У тій хаті, кажу!

Мотрона. А чули, хто він такий?

Василина. А ще може не такий, як ти!

Мотрона. Думаєте, справді хреста вашого загубив? Викинув! Одцурався!

Василина. А поживе з нами, похазяйнує, ожениться, то може й надіне.

Мотрона. Ну то й стеліть сами!

Василина. І постелю! Взяла подушку, рядно. Постелю, постіль охрищу, богові помолюся, то ще він нам його поверне. До Романа. Поверне!

Роман. Не сердься, Мотроно! З дороги ж він і той... Бач, і люди до його приходили і пророк Зосим... Хай переспить котру там ніч, га?

Василина на сина. Поможи нести! Пішли.

Мотрона до чоловіка. Ну, а ти чого став? Не йдеш?

Никандер. Куди?

Мотрона. У чулан же, чуєш? У чулан!

Никандер скрипнув зубами.

Мотрона одвернулась до вікна. Постояла. Іди ж сам перенось наші подушки в чулан, бо я не піду!

Никандер пішов у чулан.

5

Нишечком ускочив Ільченко:

— Нікого нема? Хотів постукотіти в ту хату, щоб вийшла, аж дивлюсь у вікно — стара сваха й сват стеляться. Перейшли туди, чи як?

Мотрона. Маркові стелять.

Ільченко. А-а... А ти ж де будеш тепер з Никандром? У цій чи що?

Мотрона. У чулані.

Ільченко. Ага... Ну що ж. Времена!

Мотрона. Доведеться, мабуть, до вас переїти. Це все стара на мене злість гонить.

Ільченко. Ні, ні! Ти вже якось тут мирися, бо до мене тепер аж ніяк не можна. Навпаки, я оце прибіг до тебе, щоб ти оце... Вийняв зза пазухи вуалика. Подав. Переховала.

Мотрона. Що це?

Ільченко. Трошки грошей золотих і катеринки, хрестики, персні, материни серги. Все, що ще лишилося з колишнього належного.

Мотрона. Скільки ж тут грошей?

Ільченко. Три тисячі сімсот тридцять.

Мотрона. А це?

Ільченко. Купчі кріпості на землю. Переховай на якийсь час.

Мотрона. А у вас хіба нема де?

Ільченко. Можуть прийти з трусом. А можуть тепер. Небезпечно. Та й спати спокійно не можу. А у вас трусу не буде — комуніст же з центру. Переховай, доню. А помру, то купчі Дмитрикові, а золото тобі. Купчі Дмитрикові, хай він вже їх спалить, якщо таке й далі буде, а золото тобі...

Мотрона. Де ж його переховати?

Ільченко. Тобі тут видніше. У скриню, може?

Мотрона. Ні, ні... Баба підглядають. Та й Никандер... Це не його. У тій хаті буде тепер Марко. У чулані... Нишпорить думками Рипнули в тій хаті двері. Десь переховаю, йдіть! Мерщій, щоб ніхто вас не побачив!.. Тільки зачинили за батьком, чує — з тієї хати йде баба з тестем. Підбігла до божниці й заховала вузлик той у стару ікону.

5

Баба Василина й Роман.

Мотрона сумирно. Може подушок ще треба, то я дам з своїх?

Василина. Твої подушки камінні! Не треба! Пішла за піч.

Роман вдячно. Спасибі, доню! Не треба!

Мотрона. Я більш нічого не братиму з тієї хати. Та й нікуди — в чулан. Я тільки заберу свою ікону. Взутра.

Роман. Ікону? Я думаю, що той... Не треба. Не годиться в чулан переносити. Та й Маркові може ще в тій хаті й не сподобається. Як ви думаєте, мамо?

Василина. Хай забирає!

Роман. Ну от і той...

6

Вернувся Марко.

Роман зраділо. І Марко!

Марко напевно під враженням розмов. Та-ак, діла у вас тут не гараздні. Роздумливо. Не гараздні. На все село два сози. І хліба державі не додано...

Роман. Ми тобі послали у тій хаті, Марку.

Марко. Пройшов селом — темно, як на кладовищі. Якісь канави, рівчаки — питаюсь що? Все діляться. І хатки, як труни.

Мотроня до Романа. То ви вже проведіть їх сами. На добраніч! Пішла.

Марко. Добраніч!.. Далі думаючи. — Ніч, ніч, ніч Довга вона тут, ця ніч, і темна. Струсивши ці сумні думки. Ну, нічого! Перейдем її та й вийдем на зорю. Колгоспами! Води з Дніпра наженемо і вміємось. І вмивальники будуть. І дзеркала, га? Пішла вже невістка?

Роман. Пішла. Уже пізно. Того й темно на селі, що пізно, Марку. А подивись удосвіта, то скрізь по хатах світиться. У кожного світло є. Та й люстерко у кожної сливе дівки. І вмивальники народ справить, аби тільки не ворушили, не збивали його з середньої трудової путі. Тільки ж зіп'ялись на ноги, вибились із злиднів, осереднилися. Пара конячок у кожного, корівка, поросята, а я й грушку посадовив, виросла ось, зазирає у

вікно. То навіщо тривожити народ, Марку? Нашо збивати всіх в колгоспи? Зірвете ж народ з коріння його землі, то чи прийметься ще він на новій? Страшно!

Марко. Темно в головах, того й страшно Та де там те коріння, де воно, коли кожний тепер мужичок-середнячок мотузяне своє хазяйствечко до кілочка в'яже, щоб вітром не здуло, бо суховій той все коріння перепалив. Та й налякали тут вас, мабуть. Нікого силою в колгоспи не візьмуть і не братимуть. А піде той, хто зрозуміє ясно, що парою конячок із злиднів нам не вийхати і держави нашої у соціалізм не завезти!

Роман Виходить знов, що середня путь одпада?

Марко. Не зовсім. Хто не захоче в колгоспи, де буде трактор і машина, хай тюпає й скрипить середньою.

Роман. А як же тоді писалося, що партія й робочий клас середульшості селянської ще довго держатимуться.

Марко. Вам не так прочитали. Ніколи партія й робочий клас середульшості селянської не держались і не держатимуться. Вони вели її й вестимуть за трактором, машиною, а не за середняцьким возиком... Десь заспівав півень. О! Вже співають півні...

Роман. Це вже другі. Йди спати!

Марко, сміючись. То доброго ранку, чи як? Без годинника... Пішов, але вернувся. А чого Пархімча виписавсь із созу?

Роман. Хотів за голову стати, а Петро перебив. Перегризлись.

Марко пішов, але ще раз вернувся. Скільки у вас з десятини цей рік вродило?

Роман. Жита чи пшениці?

Марко. Ну пшениці.

Роман. Сімдесят сім пудиків, слава богові.

Марко. А на созівській, Петро каже, по сто три?

Роман. Не знаю. Кажуть...

Марко. То лягайте, тату!

Пішов. Співали півні. Роман підійшов до вікна, де паморозилась грушка. Постояв. По тому вийняв заховані віжки і, перебираючи їх руками, замислився. Замарив:

— Так би добре було, а як хороше! Грушка б процвіла, бджілки золоті на цвіті. А літом у холодочку відпочивали б. У дворі ходив би, а за мною сонце. Запряжи-но коні, сину, я поїду з внуками на степ трави на клечальне свято накосити. Но, коні! Віжки напнулися, кільця на них так і мигтять... Но, мої коні! Держіться, дітки! Но!. Накосимо трави, настелемо в хаті, буде у нас зеленеє свято. Зеленеє радсвято на ввесь світ...

I-за печі вийшла баба Василина.

— Що він тобі сказав, Романе, що не спиш? Марко?

Роман. Що? Ось купив я, мамо, віжки. Добрі віжки. Таких ще не мав. Хоч на які коні віжки, на троє, на четверо — видержуть. І думав я їздити,

мамо. Середньою путтю. А тепер мені кажуть, що та путь недалека й недовга. Тільки до грушки. А далі на захід веде...

Тоді баба мовчкі зняла ікону, ту, де Мотрона сховала золото, і пішла до Марка.

IV

1

Увійшла до Марка. Він іще не спав. Подивилася суворо.

— Марку!

Марко. Що, бабусю?

Василина. Не роби батькові й людям шкоди! Вони й так вже бідні настраждалися.

Марко. Ніколи, бабо, бідним шкоди не робитиму! От вам внуче мое слово. Старався й старатимуся лише об їхню користь.

Василина. Хай так живуть, як наші батьки й діди жили — кожне по своєму, аби тільки по божому.

Марко. Погано, кажуть, жили. По наймах поневірялися. А дідові нашому, ви ж сами казали, прикащик нагаєм око вибив?

Василина. Оце я думала, питалася в бога, кому з вас одблагословити цю стару ікону? Роду нашого найстарішу... Никандрові, чи тобі?

Марко. Никандрові. Він же старший.

Василина. Ні! Він і невістка засунули мене за піч, щоб я там сиділа до смерті, щоб і павук мене заткав. А сами розсілися на всю хату. Невістка — з ключами. То павук павутину ткав, а я —

думки. Маркові одкажу дідівську ікону, тобі. Повернешся, думала, на хазяйство станеш, кращую невістку приведеш, то може й мені хоч трішки пошани дістанеться. Бо ти один такий приязний, такий до мене був ласкавий ще маленьким, пам'ятаю. Бублика було принесу, то Никандер із рук вирве, а ти ні. Чолом бабі даси і бублика половину: йжте, бабо, й ви. Книжечки мені читав, хай благословить тебе за це господь і пресвята оця... Піднесла ікону, щоб благословити. Марко, посміхаючись, одступивсь. Не хочеш?

Марко. Краще без ікони, бабо. А так. Цілуючи її в руку. Ось чолом вам. І бубликів я вам принесу, от слово. І книжечки читатиму, нові книжки, та які!

Василина страшна стала. Ти вже не віриш у бога?

Марко, сміючись. І рад би вірити, та нема його! Нема!

Василина. Замовчи!

Марко. Його створили попи.

Василина. Замовчи, ато... проклену!

Марко приязно. Це за правду?.. Ну, що ж... кляніть. Але що ж робити, коли його нема!

Василина. А як же ми тебе виглядали! Батько й я! Ну що ж!.. Піду за піч і сяду. Нікого вже тепер виглядати, то виглядатиму смерті...

Марко. Ось підождіть лишень, бабо, я вам про все правду розкажу.

Василина. Геть! Геть! Пішла.

Марко, сам. Підождіть, бабусю!

ДІЯ ДРУГА

1

Уранці кинулась Мотроні до ікони — нема. Аж похолола.
Проте не розгубилася. Узялася ніби прибирати.

— Боже мій! А тут ще й не заметено. Та й павутиння по стінах. Тре пообмітати... Дісталася гусяче крило, полізла обмітати. О! А де це ікона, бабо, поділась? Ікони нема!

2

Баби Василини голова у темній хустці зза печі висунулась
— У мене ікона. Я зняла.

Мотроні вмить освітила очима бабине запіччя. Ви?
А навіщо?

Василина. Почеплю тут, біля себе...

Мотроні. Та що ви! Святу ікону за піч засунути!

Василина. А мене ти за піч, мене не засунула?

Мотрона. А бабо! То ж ви, або я — люди, ато ж свята ікона? Дайте, я почеплю назад!

Василина. Не дам! Нікому тепер не дам! Це моя ікона. Прапрадівська. Сидітиму під нею, аж поки помру.

Мотрона. То дайте я хоч павутиння з неї по-змітаю!

Василина. Нема на ній павутиння!

Мотрона. То ви старі, не бачите. А я бачу. Ось дайте!

Василина вийшла з-за печі з іконою. Не приставай! Я сама! Мотрона їй крило, вона те крило одкинула. Дістала рушника. Обтерла.

Мотрона. А господи! Підійшла ближче.

Василина. Не підходь!

Мотрона перехрестилася. Та я тільки поцілую. Нагнулася, придивилась до щілинки.

Василина. Свою цілуй! Геть!..

3

Увійшов Роман.

Мотрона з полегшенням. Ну то вже чіпляйте! До Романа. Тож!.. Ікону вже хочуть прибити за піччю!

Роман заглянув за піч. Зрозумів. Ну що ж... Нехай!

Мотрона. То нате ось цвях і молоток... Подала. Та обережніше, бабо! Обережніше! Свята ж ікона!

Василина. Не підлизуйся! Все одно не одблагословлю! Нікому! У домовину з собою візьму!.. Роман одійшов.

Увійшов Никандер.

— А де, тату, наші нові віжки?

Роман. Нащо?

Никандер. Та хочу запрягти подивитися на конях.

Роман. Нехай я сам...

Никандер по паузі. Оддали б ви їх тепер мені, тату!

Роман. Як це тобі?

Никандер. Або продайте!

Роман. Вони ж і так, сину, наші — мої й твої!

Никандер. Та то так. Тільки ж скоро, мабуть, будуть не наші?

Роман. Як це, той, не наші?

Никандер. Та доведеться ж, мабуть, вам тепер у колгосп іти. То в колгоспі такі віжки нідочого, щоб ви запрягали й правила. Там вже будуть вами правити колгоспними віжками.

Роман. Та не збираюсь може й я в колгосп іти! Марко каже, що нікого силою в колгоспи не візьмуть і не братимуть, тільки з охоти. Учора як всі розійшлися, то я за це питав. Учора ж...

Никандер. А мене сьогодні цілісінький ранок намовляв писатися в колгосп.

Роман. Ну, а ти ж що?

Никандер. Я в колгосп не піду. То віддайте мені віжки, тату, поки не списали їх і не забрали. Бо вже на Почтарівці ходять і списують все узагіт. Та й син я вам, працював при вас...

Мотрона. Робив на ці віжки. Ми переховаємо.

Роман. Не думаю й я писатися...

Мотрона. Обходом запишуть!

5

Увійшов Ільченко.

— Чули, що вже робиться?

Роман. А що?

Ільченко. Уся Почтарівка в колгоспи пишеться. Уже й коні почали зводити. Таке, кажуть, учора робилося, що ніби весілля й похорон разом, великдень і панахида. Ходили по хатах, складалися, пили, гуляли, плакали, танцювали. То Пархімча і в нас, кажуть, почав сьогодні вранці. Ужеходить по хатах з музиками, червоним прапором і пише...

Роман. Та як це так пише! Він же сам із созу нещодавно виписався!

Ільченко. А теперходить і пише. Всіх, кажуть. А де Марко? Що він каже?

Роман. Казав, що нікого силою в колгосп не візьмуть і не братимуть.

Мотрона. Казав, а сам сьогодні цілісінький ранок намовляв Никандра у колгосп писатися.

Ільченко до Никандра. Правда?

Никандер. Таж... Таку агітацію повів, що як муром обставив. Один лише й вихід зоставив, що в колгосп.

Ільченко. То як же ти думаєш?

Никандер, нахмурившись. Я вже сказав...

Мотрона блиснула холодним оком. Не підемо ми, хоч нехай там що! І тато те ж кажуть.

Роман. Нікого ж силою, казав Марко.

Ільченко, подумавши, зітхнув. А я такої думки, що коли всім миром, то треба йти.

Мотрона. Та що ви, тату?

Роман. Ви ж той... Завжди були проти колгоспів і мене однажували...

Ільченко. Времена! Упівголоса. Кажуть, що хто не хотів на Почтарівці, то колишні партизани обирали геть чисто все, а самих вивезли за село, на степ, та й гайда — кажуть. Бо, кажуть, таки справді всіх кулаків розкулачать і вишлють, навіть і колишніх... Ви вже, свату, як до чого дійдесться, скажіть перед Марком за мене слово. Заступіть... Заради дітей наших...

Роман. Що ж йому сказати, коли він той... Сам знає, що ви багатенько жили. І годинники мали, і шестеро коней, і сорок десятин землі купованої...

Ільченко. Скажіть, що я ж на владу не повставав, навіть у підводи ходив і продподаток акуратно сплачував... Що сам тепер, як сіряк-середняк.

6

Під вікнами заграла музика. Почувся тупіт, голоси:

— Хазяїне, одчиняй! Та благослови колективізувати! Одчиняй! Колективізація йде!

І в хату з маршем увійшли: попереду музики — присадкуватий чоловічик у ватянці з турецьким барабаном, гармоніста з зади-

ханою гармонією, за ними перший Пархімча з червоною стрічкою на грудях, якийсь бравий усач з червоним прапором, кілька спітнілих жінок співаючи і чоловіки, всі на-підпитку. Увійшли й осторонь стали дід Неведик і Христан. Усіни зразу набилося людей. У вікнах загронились очі. Пархімча виступив наперед і махнув рукою:

— Колективізація, сто-ой!

Музика перестала грати, а жінки співати.

Пархімча до Романа. Де Марко?

Роман. Нема. Десь пішов. Мабуть до вчителів.

Никандер. До созівців.

Пархімча. Жаль! Бо я прийшов вручити йому ключа од індивідуальної кріпості, котру Петро Соньчин другий рік агітує з усіх своїх позицій і не може взяти, а я ось за півдня сьогодня взяв. Двадцять сім дворів сколективізував, увесь наш куток. Ура! Варшава наша! Можу навіть про це телеграму вдарити Петровському і відповідь одержати: ура, червоний фельдмаршале! Проте поперед Марка не піду. Ключ партії! Жаль, що його нема. Ну та нічого. Поки він прийде, запровадимо колективізацію у власному його домі. Червоний штандарт наперед! Музико, три такти, не більше! Музики програли щось подібне на туш. В імені колишніх красних партизанів, семи імперіалістичних та гражданських удовиць нашого кутка, в імені всього трудящого куткового люду звертаюсь до вас, господарю дому Романе Івановичу, і до вас, насліднику господаревичу Никандре Романовичу, з супругою вашою Мотроною Івановою і навіть

з тестем Іваном Івковичем і до благочестивої он матері старої господарки з пропозицією піти широким фронтом назустріч партії та радянській владі, тобто вписатися разом з нами і вкупі з усім нашим трудовим кутком в суцільну колективізацію одностайно й непохитно! Мовчання й ждання. Даремно мовчите! Бо время не мовчить, а історія не шуткує з нами!

Чоловіки. Пропонуємо!

Жінки. Просимо!

Удовиці. Обіщають рай — пишіться!

Мотрона. Обіщають рай, а заведуть в пекло.

Друга удовиця. У пеклі вже були! Годі!
А в колгоспі як робитимем добрe, то життя буде — не треба кращого.

Пархімча. Як фантазія!

Христан. Фантазія така, що можуть завести, да. Як було з аграрною школою, або з парком і протчим соціалізмом. Обіщали. Хліба на школу зібрали, а де вона?

Дід Неведик. Туди його розтуди!

Пархімча. Так! Це були факти й пессимізм власті. Агрошколи й досі нема. Парк садили — й посох. Будували баню — розвалилася, де так. Але суцільна колективізація це така справа, що не треба й бані. Історія тут колесом крутиться. А крутиться так, що й палиці не встремиш, бо зуби повибиває, Романе Івановичу, це з усього видать.

Чоловік. А всім миром впишемось, то не пропадем.

Другий. Ще може й колесо те повернемо на своє...

Пархімча. Усі колеса назад можна покрутити — колеса історії ніколи! Це треба знати!

Чоловік. Пишися, Романе!

Пархімча. Бо кому, кому, а вам першому треба писатися, маючи такого сина, як товариш Марко.

Роман. Та якби ж це він був, то я, може б і той... Ти як, Никандре?

Никандер був зворухнувся, та Мотрона блиснула на нього — промовчав.

Ільченко. А я вписуюся! В суцільну! Домом своїм, худобою, реманентом, усім добром і присоглашаю всіх.

Пархімча потис йому руки. Дякую! До Романа. Ну?

Роман. Та вже нехай як Марко прийде...

Пархімча до чоловіка. Слідуючий?

Чоловік. Пишуся!

Пархімча. Колективізація йде! Контора пише до всіх. Скидайсь на могорич!

Ільченко. Ріжу теличуку і присоглашаю всіх! Ріж!

II

Надійка, показуючи Маркові колгоспне господарство, завела його в червоний куток. Думка була показати найкраще своє досягнення.

— А оце наш червоний куток! Сказала і вийшло трошки піднесено.

Марко під попереднім ще враженням. Так. Стайня у вас і коні на ять...

Надійка ревниво. У цій хаті нещодавно відбувались вечорниці, танці та музика. А тепер, бачте, червоний: портрети, плакати, бібліотечка...

Марко. І рушники.

Надійка. Баба Оксана нанесла. Свої з церкви одібрала, по хатах назбирала.

Марко. Дуже чистий. Тільки, здається, надто вроочистий і холодний, га? Хукає в повітря. А скажи, Надійко, де ж тепер танцюють хлопці та дівчата?

Надійка гордо. Неорганізовані може ще й такцюють де, а ми, комсомольці, весь наш осередок давно вже перестали. Кинули! Перебороли цю спадщину!..

Марко широко. Жаль!

Надійка здивовано. Жа-аль?

Марко. Дуже! Я б оце ще сам потанцював, дарма, що на двадцять сьомий пішло. Метелиці, або польки. І обов'язково тут. Щоб не було увечорі тут темно, а вдень холодно так і вроочисто, ніби в якісь церковці. Щоб людніше й тепліше було! Метелиці! Жартуючи наспівав куплета з метелиці.

Ой надворі метелиця,

Чом козак не жениться...

Ну? Посміхнувшись, але трошки сумовито поманув Надійку.
Ну ж?

Надійка. Я не вмію.

Марко закінчив посміхаючись, трошки сумовито.

Женитися не пора,
Ще дівчина молода!..

Танцював би. Щеб танцював. І хлопців та дівчат напросив би, щоб і вони танцювали з нами. Допитливо. А може й Дмитрика? Га? Щоб танцював, а не стояв блідий, ніби переломлений, між нами й батьком.

Надійка. Ну що ж. Скажете й запросимо. Може ми й помиляємося і не так працюємо. Себто не танцюємо. Але щодо Дмитрика, то він все-редині не наш. От не наш він! Батько колись командував нашими батьками, а він тепер хоче командувати нами — не наш!

2

Оксана з порогу:

— А-а, товариш Марко! Прийшли на оглядини?

Марко. Та так...

Оксана лукаво. Ви не дивіться, що вона у нас, на Надійку, ще молода — оглядайте, дивіться!

Надійка. Товаришеві Маркові не сподобався наш червоний куток. Каже, надто чисто і вроно чисто тут, як у церковці.

Оксана. То й добре — можна буде й вінчатися тут.

Надійка. Не плетіть дурниць!.. Холодно тут, каже, похукала в повітря, товариш Марко. У стайні тепліше, каже.

Оксана. А бачили нашу стайню? Ходімо, покажу!

Марко. Уже. Дуже добра стайня.

Оксана. От, брате!.. А якби ви знали, як ми її здобували! Це така історія була — не треба й роману. Як почали складатися в колгосп та тільки коні звели, аж тут хуга. Б'є, мете, мороз з отакими очима. Трусяться наші конячки, мерзнуть. Дехто забрав свої та тікати. Кажемо з Петром: Хлопці! Що ж це таке? Тільки ж у програмі та коли у сні соціалістичних коней бачимо, а навсправжки — трусяться, ребра, як щаблі в драбині, а що очі, то вже така туга в них, такая печаль, що хто ж ми такі після цього? Клас, чи підчихвости кулацькі? То насилу переконали, що які ж то ми сучії сини, що навіть стайні не можемо поставити! Ну й заходилися. Цегла була, то стіни скоро склали. А кинулись дерева — нема!

Марко. Так, стайня вийшла добра. А де ж Петро?

Оксана. Де зараз — не знаю, а от де він побував тоді, як шукали дерева! Попервах ми до райзу, то він нам показавши на степ: шукайте, каже, де завгодно, знайдете — нагороду дам. Почали ж ми. Кинулися до Дніпра — нема, за Дніпро — нема, ударилися на Крим — ні за які гроші! Виїздили всі степи — нема! Тільки одне мариво та сльози. Так ми тоді що? Дві хати порожні стояли у райзу з розкуркулених. Дак ми до тих хат уночі нишком підкотилися і до ранку вибрали все дерево. Найняли майстра, посточували, погемблювали. Знайшли, пишемо до райзу, давай нагороду.

Приїздить, дивиться — справді дерево. Яку ж я вам дам нагороду? Отам, кажемо, на хуторі дві розкуркулені хати. Дерево вже хтось покрав, то одпиши нам цеглу.

2

Петро Соньчин.

Ура! Варшава наша! Сього дня перший щасливий день! І це ти його привіз, Марку. Хоч що каже, хоч нехай як задається Пархімча, ніби він усіх сколективізував за ранок, а проте ясно кожному, що від твоїх вчораших слів це пішло. Довго вагалися, не хотіли, а сьогодня як довідалися, що ти приїхав, з центру, та що сказав — пішли писатися усі.

Марко. Куди писатися?

Петро. У колгоспи. Почули, що ти з ЦК і член ВУЦВК'у.

Марко. Я? Та хто це спрямував мене в такі титули?

Петро. Хтось з наших пустив чутку. Та нехай!

Марко. Як це нехай?

Петро. Все одно ж ти з центру. Нехай знають про це ті, хто ввесь час нам контри строїли та наклепи клепали.

Марко. Та це ж пахне провокацією, Петре!

Петро. Ти ж сам казав, що з центру, а це слово не абияке. Зразу перестройлися. Пишуться. До Оксани. А Пархімча вже з нами помирився. Наколективізував сьогодня вранці щось душ із сорок

і з музикою, з червоним прапором приніс, до Марка, тобі списки. Уже Варшава наша, говорить, нехай Марко ставить могорич. Ждуть на тебе. Пишуться усі. Увесь куток пишеться.

Марко. Погано!

Петро. Що погано?

Марко. Що всі пишуться — погано, це перше.

Петро. Чого? Кулаків у нас сливе нема, вивелися. А котрий і вскоче, то ходу не дамо. Суцільна як камінь,¹ вона усіх на соціалістичну муку перетре.

Марко. У кулака за пазухою свій камінь. Укине, то й млина нам полама.

Петро до Оксани. Ну скільки їх у нас? Чоловіка з п'ять, та й то колишні. То їх не приймем. А решта ж — самий середняк та незаможники. А коні усупільнімо, реманент увесь, то всі рівні стануть. Почтарівка усім селом вписалася.

Марко. Коли й там так писалися, як у нас, то ще раз погано! Увесь куток зворушений, а в колгоспі жодного руху. Хтосьходить по хатах і пише, а в червоному кутку порожнеча й холод. Десь проходить колективізація — тут як у запечатаній церковці. Хто ж кого колективізує: ми Пархімча, чи Пархімча нас?

Петро. Пархімча для нас. Я теж як почув був зрання, що вінходить і колективізує, то побіг, щоб перебити, бо це ж він на зло нам. А тоді

¹ Камінь — жорен.

подумав: стій! Не гарячись! Пархімча він все ж таки наш, червоний партизан, був у созі. Правда, посварився й виписавсь, бо не визнає централізації. Любить все робити по своєму і перед вести. Така характер. Та що краще: перебити йому колективізацію, то піде він проти нас, і других за собою поведе, чи хай для нас же колективізує? Тим паче, що списки він тобі на ухвалу приніс.

Марко. А завтра розколективізує й другі списки принесе? Ні! На погане це робиться. Без нашого проводу, без нашого навіть догляду, десь поза колгоспом пишуться усі, стихійно і справді по партизанському. Треба зараз же перехопити, до наших рук перебрати треба! Де зараз Пархімча? Де пишуться?

Петро. У вашій хаті.

Марко. Зараз рушаймо туди! Треба переглянути списки. І викреслити зразу непідходящих. Треба показати й довести, що не всіх ми приймаємо, що декого ми до віку не приймемо! Обов'язково!

Петро. То кого ж ми викреслимо, коли непідходящих нема: ваші, Пархімча, Ільченко, червоні партизани, удовиці... Один ще Христан Потремай не хоче та дід Неведик. Думаю, що коли приймемо всіх, то впишуться й вони.

Марко. По дорозі обміркуємо! Знайдемо!
Гайда!

Петро до Оксани. Кого?

Раптом увійшов Дмитрик. Рвучко підійшов до Марка.

— Я прийшов, щоб... Я маю вам про щось сказати. Про таке, що вони навряд чи сказали б... Ніколи не сказали б, якби таке з ними трапилось, з їхніми батьками, а от я скажу... Аж задихнувся. От!..

Марко. Будь ласка.

Дмитрик, хапаючи повітря. Скажу!.. От ви з центру, то якої я справді ідеології зрозумієте, коли я скажу, що мій батько в сю ніч заховав золоті гроші, персні тощо. Я ніколи не знат, що у нас, тобто в нього, є золото і що він ховає, а сьогодня вночі підглядів. Як повернулися од вас та лягли, він, чую, каже мамі, що тепер ті гроші небезпечно вдома ховати, треба в Мотрони... А я подумав, які ж гроші? Коли бачу, мама засвітили світло — золоті. Він поніс їх до вас, себто до Мотрони... А я за ним назирці, нишком і бачив, де вони ховали... У вікно бачив... Я ще вночі хотів вám про це сказати, та вас довго вдома не було. Страшно зоряно було. Потім побіг додому, чи не ховають ще чого. От вона, на Надійку, казала, що в мене не така ідеологія, а тепер хай бачить... Я всю ніч не спав і зараз не хочеться...

Марко. Так. Гаразд. Ми тепер знатимемо. Тільки не треба так хвилюватися. І поспати треба. Хоч я теж цю ніч не спав. З гіркістю. Бо, бач, у нашій хаті як: і колективізують, і золото ховають... у моїй хаті... До Петра. Так виходить, що є кого з списків викреслити, га?

Петро. Та й я йому віри не йняв. Думав лише, що як родич...

Марко. А може всю хату доведеться? Мою хату? До Надійки. Ну, а ти тепер, що скажеш? Про Дмитрикову „ідеологію“? Бач, який він герой! Га?

Надійка. Я послі скажу...

Марко, угадуючи її думку. А чого б не зразу?... Одверто і просто, жест — не приймати — і приспівав сміючись

Женитися не пора,
Ще дівчина молода...

Га?.. рвучко. Ну що ж! Ходімо, товариші! Гайдз!

Дмитрик. Підождіть! Як же це так? Я про таке сказав, я довів, я... показав, а ви й нічого. І не розпитуєте, на послі відкладаєте... До Надійки. Коли у вас комсомольські збори? Я хочу на зборах про це сказати... Я скажу! Я не побоюся сказати!

Марко. Гаразд, Дмитрику, гаразд! Скажеш на зборах, розпитаємося і обговоримо, а зараз нам треба йти... Негайно треба!.. До Надійки. То скажи щонебудь Дмитрикові ти, Надійко. Пішов, за ним Оксана, Петро.

Надійка. Я теж з вами піду!.. Спинившись, до Дмитрика. А ти підеш? Туди?

Дмитрик. Піду!

Надійка. І покажеш, де?

Дмитрик. Покажу!.. Пішли.

III

Викликавши у чулан чоловіка, Мотрона зачинила двері, щоб хто не підслухав та щоб менше заважала музика й танці. Занавісила віконця.

Мотрона. То ти справді надумав писатися?

Никандер. Пишуться ж усі...

Мотрона. Не всі! Дід Неведик а Христан який вже, та й той ще хитрує...

Никандер. То батьки ж наші пишуться. І мій і твій.

Мотрона. А я не хочу і ти не пишися!

Никандер. То ти хочеш, щоб і я з громади випав, а батькові блудним сином став, щоб я поза кутками огинався, од брата очі ховав? Ні, вже годі! Все одно не забагатіємо! Чуєш?

За дверима вибухнула музика. Вигуки: Пий, село! Гуляй, село!

Мотрона. То ти хочеш, щоб я тобі блудною женою стала? Щоб я пішла геть од тебе? Другого знайду, а в колгосп не піду! Чуєш?

Никандер. То куди ж іти? Ну куди, подумай? Жити своїм господарством так, як батько,— серединити, це вже не життя! Тісно, вузько, ногами грузнеш в землю, головою в стелю — нема тобі ходу і проходу. Краще вже в колгосп.

Мотрона. А коли забагатіємо?

Никандер. Не дадуть! Зажмеш із жменю тії землі, то ти вже кулак, зайвого карбованця вигониш — буржуй! Ще твої прибутки, як грушки зелені, а тебе вже трусять, трусять... Ех Мотронко! Вже багачкою до церкви в неділю не підеш, бо

й церкву зачинять, неділю скасують... А в колгоспі не так вже й погано, кажуть. Та й сам я приди влявсь до нашого: в гурті веселіше і їдять смачніше і роботи менше.

Мотрона. Ні! Краще вже в старці, ніж в колгосп під Оксанину руку, до тієї ротатої зліденихи, колишньої наймички. А нізащо в світі! Краще в халупині, та в своїй! Сонце зайде, у віконце гляне — моє сонце. Сояшник цвіте — мій сояшник. Чоловіка люблю — мій він чоловік — коли хочу, тоді й поцілую. У колгоспі повставали, а я ще свого милую. Шкуриночка того хліба, та яка ж смачна — своя! Бо хліб печу, як чоловіка люблю, дитину заснічую, як опару вчиняю... Обняла його. Никандре! Не пишися! Не треба! Краще вже підем з села!

Никандер. Куди? Ну куди?

Мотрона. В город! Бо там ще колгоспів нема. У город! У мене й грошей трохи є золотих. Батько одписав. Знайдемо куток. Чи в колгоспі кізяк місити, чи в городі в панчішках ходити. Га? А губи ж у мене, то не треба підмальовувати. Ну на ж! На! Цілуй! Оповила.

IV

Тимчасом за дверима в хаті відправляється могорич. Імперіалістичні удовиці тягли пісню:

Ой, село, село,
Ой, наше село...

Пархімча скомандував. Одставіть пессимізм! Це

вам не панихида, а червоний могорич! А жінкам взагалі пора вже одвикнути од довгого волосся і довгих пісень!

Удовиця Нечай. А в самого чуб який!

Пархімча. Це чуб партизанський, а не жінський, з котрим прошу мене не сплутувати. Бо з цим чубом я ще на кадета ходив і всю контру воював. Атакою було рушимо, то чуби над нами, як дими димлять. Грецьку кавалерію, що на ослюках ішла, криком і чубами перелякали. Гех, було колись! А тепер слово з предверія колективізації має трудовий селянин Іван Івкович Ільченко.

Ільченко. Я оце подумав: агітували нас Петро та Оксана, проте мало хто писався. А приїхав Марко, повернувшись словом, другим, одгукнувшись на це наш червоний партизан Семен Миколаєвич, і дивіться — ввесь народ на колективізацію, як бджола на цвіт летить, як комашня на світло. То пошли вам, доле, й далі нашим руководителям, повної колективізації, багатої, як колосся на ниві, й тихої, як зоряне небо!

Пархімча. Гех, дали б мені мандата з центру я б за три дні ввесь район сколективізував! І замріяв. Сім тачанок, очко коней, двадцять вісім партизанів і червоний хлак. Звізда на небі попереду горить, колона летить, музика грає. Що там маячить? Село. Гей, село! Слушай програму дня: щоб за ранок всі сколективізувались, увечері — ілюмінація й червоний могорич! І громче, музико! Пий! Гуляй!

Удовиці й партізани. Пий! Гуляй!

Ільченко. То всі б сказали, одвітили, всі як один: як отак нам справді жити, як ми живемо, що хата з хатою гризеться, що тини між нами, як ножі, один в одного не то що хліба — душі докопується і вовчим оком зазирає, як отак всім мучиться, убожіти, то краще вже в колгоспи йти! Усім! То пий, село! Зарізав теличуку — ріжу пару ягничок і присоглашаю всіх — ріж! Щоб був у нас суцільний могорич, а життя, як бенкет — ріж! А коней до купи, зразу, та й усе. Щоб не було нам жодного клопоту на землі, бо на те й колективізація і соціалізм!..

Чоловік. А коней зразу до купи не можна. Котрі є хворі. Заразять. Передохнуть...

Ільченко. Малий клопіт. Трактор гуде! Трактор буде! Пий! Гуляй!..

Пархімча. Ще громче, музико! І грай побєду!

Удовиці й партізани. Пий, село! Гуляй, село!

Килина Нечай пішла у танець.

Од села до села
Танці та музики.
Курку, яйця продала,
Маю черевики...

Пішли в танець удовиці, важко вибиваючи ногами, ніби топчуки й забиваючи у землю кожне свого ворога.

Ільченко підкалдикнув. Пропивай село!

Саме під цей час увійшли: Оксана, Марко, Петро.
За ними Надійка й Дмитрик.

Пархімча, махнувши музикам і вдовицям, щоб перестали. Колективізаціє! Сто-ой! Підійшов до Марка. Не так може зробиз, по партизанському, але рапортую, що сьогодня визвавшихся охотником за передню лінію колективізації, сам один за ранок сколективізував двадцять сім дворів. Приложені: списки й ключі од двадцяти семи індивідуальних фортець ось. Червоний партизан Семен Пархімча. Якщо не віриш, то довідки ось дадуть: сім імперіалістичних і гражданських удовиць, шестеро колишніх червоних партизанів, трудовий народ — і навіть ваші родичі й батьки, що все це з оригіналом згідно. Крапка. Крок у сторону — даю дорогу партії.

Марко, одвівши списка. Партія такого рапорта навряд чи прийме і колективізації не схвалить.

Пархімча. На такую резолюцію не ждав. Проте стою ще струнко і руки по швах. Дозволяюсь спитати, чого?

Марко. Можна стояти й струнко. А краще так, як ми стоїмо. Просто. Ну от тепер здрастуй! До всіх. І здорові були всі, товариші!

Пархімча. Хочеш — по гражданському — будь ласка: здрастуй! Але чого партія моєї колективізації не схвалить? Хіба тільки того, що я позапартійний? Чи з досади, що я випередив усіх созів-

ців? То тоді і вмерти поперед них мені не можна буде?

Марко. Умерти кожен з нас раніше за всіх помре. Ні, не того. А того, що це не колективізація, а якась могоризація. Так кожне її запровадить, і не червоному партизанові у похвалу, що пішов він по хатах, помогоричав та й наколективізував, га?

Дід Неведик. А ти ж як хотів? Щоб даром?

Оксана. А ну ще що скажи!

Дід Неведик. Туди його розтуди!

Оксана. Ой який же могоричний! А де ж твоя свідомість? У голові, чи в чарці?

Пархімча. Могорич — любовна річ. Що ж тут такого?

Марко. А такого, що ще скажуть: прощай розуме, завтра побачимось. Бо хіба прославшився, завтра не буде таких, що подумають і скажуть: підпоїли та й вписали, сучі! сини. П'яними сколективізували нас.

Раптом голос. Хто п'яний? Я? Трам-та-рам... Йому затулили рота.

Пархімча. Ну припустим таких буде троє, четверо. Нехай семеро, що так проспляться. Ми ім пропишемо лозунга — смерть дезертирам! А решта, котрі навіть і не пили?

Марко. То може ми, прославшившись, мусимо викреслити декого, що може й не пили.

Пархімча. Наприклад, кого?

Марко. Наприклад, громадянина Ільченка.

Пархімча. За що?

Марко. А як ти думаєш?

Ільченко. Все через анкету мою, думаю. Чрез тавро, що кулак колишній. Як Каїна бог, так мене, скать, партія знаком таким позначила, що по ньому пізнатимуть мене до віку. Ну Каїна за те, що убив він брата свого Авеля, а мене за що? Ось служив колись у мене за наймита Христан. Скажи, Христане, чи хоч ударив я тебе, зобидив дурно хоч єдиним словом?

Христан. Що у них за наймита служив, то це справді факт такий був, да. З китайського замирення як прийшов, то до них найнявся. Нічого такого інтересного касательно експлуатації за ними не помічав, да, хоч може й не добавачав, бо ще тоді такого пояснення й директив, щоб помічати, не було. Правда, раз пожар у них був трапився, то я руку дуже був попік тушивши, не міг дійстувати, і як лежав, то приходила до мене в стайню хазяйка і грипала, що лежу колодою, да. Але Іван Івкович їй заборонили далі дійствути: нехай полежить, сказали, завтра одробить, то й такий був факт, да.

Роман. Подумай, Марку, що справді сват ніколи ж на радвладу не повставав, у підводах ходив з Херсону на Крим, з Криму на Катеринослав, по всіх степах. Десятий рік не то що багатства — зайнини не має в хаті.

Ільченко. Сам себе зліквідував як клас, а мене все таврють: кулак. Руки натрудженої стулити

не можу, старість свою несу в колгосп — одійди, кулак! Важко! Ви взялись за преображені людства, товариші. Коли ж це буде? Невже не чуєте, як стукотить до вас людина?.. Думаю.

Марко. Ніколи й радвлада на вас не повставала за те, що в підводах ходили, продподаток перший привозили, на школу давали. Навпаки — залишила вам стільки землі, скільки дала Христану Івановичу, щоб він вас часом не найняв і щоб ви не служили в нього. Тепер ви стукаєте, добиваєтесь до нас, в колгосп. Добре. Приймем. Тільки напишіть тепер у вашій анкеті, одповідьте, як людина, на такі питання. Ми не крилися од вас. Всі наші книжки розгорнені усім людям, помисли й думки. Чи не ховаєтесь ви, чи не криєтесь од нас з своїми?

Ільченко. Я? А господи! Як на долоні ж списав! Душу вивернув!

Марко. Добре! От ми у нашій державі од вас нічого не ховали. Скажіть, чи не заховали ви од нас чого у своїй хаті, наприклад хліба або золота?

Ільченко крізь сльози. Хібащо золоті мої сльози.

Марко. Золотий ви тоді чоловік.

Ільченко. Золоті ваші слова. Марко одійшов до вікна.

Оксана. Та Дмитрик же бачив!

Ільченко. Що?

Оксана. Як ви сю ніч ховали золото. У Моторни. Отут десь. Скажи, Дмитрику!

Дмитрик, ковтнувши повітря. Ховали ж, тату!

Ільченко. Сину мій!

Дмитрик. У Мотрони...

Ільченко. Дмитрику! Це ж тепер уже не іграшки!

Дмитрик. Тут, у цій хаті...

Ільченко, А боже мій! Дмитрику! Боже, як тяжко! Ти хворий? Ти хворий! Ти ж хворий пролежав всю ніч і тепер ще хворий, подивіться! Як прийшли, до Марка, од вас, то він захворів. Ліг. А вдосвіта чую — блудить словами. Мати засвітила, плаче. А він: у вас, мамо, сльози, як золоті. Я піду про це скажу, і мене приймуть... До Дмитрика. Це тобі, Дмитрику, сон такий приснився, сон золотий... Пам'ятаєш, як ти ліг? Дмитрику! Скажи!

Дмитрик. Пам'ятаю.

Ільченко. А як мама плакала?

Дмитрик. Пам'ятаю.

Ільченко. Ну от і ввесь сон твій, моє золото. Ходімо тепер додому. Бо ти й досі хворий... Ходімо, одведу!

3

Вивів його в сіви. Побачивши, що вікого нема, раптом схопив його руками за шию і люто здушив. Отяминувся. Поцілував.

І знов здушив.

4

Услід вибігла Надійка. Скрикнула. Ільченко, поцілувавши, повів сина далі.

Надійка. Дмитрику! Дмитрик не оглянувся. Хотіла ще раз гукнути, та озирнувся батько, страшно якось, по-звірячому. Ніколи таким його не бачила. Повернулась, щоб іти назад. Ну от... Я ж казала, що... Затрусились плечі, що..

що надворі метелиця, а я така ще справді молода, що пла-а-чу... Заплакала, засунувшись у куток.

5

У хаті:

Оксана. А золото він сховав!

Мотронна люто. Шукайте! Шукайте, кажу!

Христан. Що ж шукати, або писатися, коли така фантазія впала комусь в голову і не доведено, що це факт, да... Пішов.

Чоловік. Шукайте хто, а я виписуюсь! Пішов-

За ним ще. Виписуюсь! Виписуюсь! і розійшлися.

Пархімча. Рапорта не прийнято, колона розбіглася, невже фельдмаршал піде в одставку, без мундиря й пенсії? Позор! Пішов.

Марко. А ви, тату, як? Вписуєтесь, чи виписуєтесь?

Роман. Я ще подумаю.

Петро, по паузі. Я ж казав, що таке станеться. Треба було прийняти, а тоді згодом викинути. Під три чорти викинути! Отак! Отак!

Марко. Помилка не це. А помилка, що викривати треба було ворога, а не одне лише золото у ворога...

ДІЯ ТРЕТЬЯ

I

Відлига. Туман. Запахло далекою весною. Уночі не видеряв Роман. Вийшов нишком у поле, на свою землю. Став на межі й сумує. Аж підходить до нього пророк Зосим з лопатою, віби з туману взявся:

— Честь богові, слава на високім небі, а тобі, чоловіче, спокій на землянім подолі!

Роман. Спасибі.

Зосим. Проститися певне вийшов з землею твоєю?

Роман зворухнув пальцями. Зітхнув.

Зосим. Невже надумав писатися, Романе?

Роман. Взутра.

Зосим. Син Марко велить?

Роман. Син і власний розум.

Зосим. Що ж каже син?

Роман. Каже, що не од бога, а від природи та людського ворожого хотіння лихо нам робиться. Каже, що по наших тут степах, наприклад,

сушать вітри суховії, порохніє земля і знесилуються. Треба з Дніпра води напускати та землю нашу напувати.

Зосим. Хто ж не дає?

Роман. Наша темнота, а в темноті чужий клас.

Зосим. Це каже син, твій послід, а що каже розум твій?

Роман. Що син правду каже. Як не держимося ми нашого коріння, як не в'яжемо свої хазяйствечка до кілочків, щоб вітром не здуло, а суховій і чужий клас своє зроблять. Перепалять і покотять, як покотиполе, га?

Зосим. Коли не держатимемось кісток батьків наших та дідів, що лежать в землі, то покотимось і закотимось.

Роман. Важко!

Зосим. Що?

Роман. Думати.

Зосим. Важко. Вийшов і я оце. Хоч своєї землі й не маю проте голос якийсь шепотить і велить обійти землю батьків наших і дідів, голос невтихаючий. Дихає на мене словами, уст же його я не бачу. Обійди землю батьків і спиши її, а в серці своєму карб положи. Про кожну межу і промежок. Б'одійде земля ваша од вас до юбілейного року, перериються межі й промежки, не кожне знайде її, як поверне господь. Без прикмети. Ти чуєш?

Роман. Що?

Зосим таємничо. Як хтось дихає на нас цими

словами? По павзі. Іду й дивлюся: стоять на степу люди, кожне над своєю землею заклякло, ніби камінь всередині кожне держить важкий...

Роман. Бо кожному важко.

Зосим. А тобі?

Роман. Важко.

Зосим. Теж камінь?

Роман. На душі.

Зосим, подаючи лопату. Так на, закопай!

Роман. Що?

Зосим. Камінь той на своїй межі. Прикмету. Щоб знов, коли наступить рік юбілейний і повернеться до нас наша земля, щоб знов, де твоя межа.

Одійшов і віби обернувся у туман. Роман, озирнувшись, зайдов недалечко межевий камінь. Ще озирнувся і почав закопувати на своїй межі.

II

На Романових воротях червоний прапор, напис: „Другий кутковий штаб колективізації. У хаті Петро і Марко провадять запис. З чулану підслухує Мотрона.

Петро. Далі хто?

Чоловік. Впишіть мене, сироту Юхима. Чотири га. Одна коняка. Хід. Ще борона. Хомут. Мотузяні віжки...

Петро. Ще що з реманенту?

Чоловік. Здається все. Батіжок ось...

Марко. Ще раз кажу — не все це буде усунутинено. Корови, птиця залишаються. Але на облік треба взяти, щоб не порізали...

Петро. Хто ще?

Удовиця. І мене, будь ласка, Килину Нечай: хата й я. І чоловіка нема. Петро пише. То ви запишіть, що й чоловіка нема.

Петро, записавши. Ще хто? Тиша.

Марко. Скільки всіх?

Петро. Один, два, три, чотири, п'ять... Почислив згори вниз і знизу вгору. Сімнадцять дворів, сімдесят душ...

Марко. Ну от. Сливе 67% тепер вже свідомо й доброхітно. А ти все журався. Було б сімдесят, якби записались товариші партизани, ато ось поставали остронь і чогось стоять.

Пархімча. Не тільки партизани — ще семеро гражданських удовиць за нашими походними спінами, колишні наймити, як, наприклад, всім відсмій Христан, трудовий дід Неведик, ціла ще колона на нейтралітеті стоїть.

Марко. А в обозі, як в засідці, Ільченко з кулацькою контрабандою, чужий клас. Ріж худобу! Пий! Гуляй! Червоний фельдмаршале, червоний фельдмаршале! Нейтралітету зараз ніде в світі нема. Коли вже одступаєш — одчепись од ворога. Одрубай хвоста.

Пархімча зворушеній. Волосся морозом береться, а в серці огонь, так я все це усвідомлю. І може я справді партизанським оком не так видю, як ти у партейний бінокль. Чужий клас чіпляється — факт. Та щодо Ільченка, то цього не можу сказати. Бо мені він здався, коли я колек-

тивізував. Здався і лежить. А лежачого не б'ють. От якби правда тому була, що він золото сховав, то я б його перший гада зарубав! А так він що? Стара рушниця, котра не стріля і з котрої уже порох сиплеється і слози замість дробу котяться. Нехай би справді баштани колгоспівські стеріг.

Марко. А як вистрелить?

Пархімча. Не йметься віри.

Петро. Слухай, Семко! Я тебе знаю. У тебе як заскочить заскок, то й клином його не вигнеш. Та я тебе знаю й з другого боку. Ти такий щирячий хлопець і такий на себе строгий, що сам ти з себе зубами й нігтями вирвеш який заєгодно заскок. Так?

Пархімча. Так.

Петро. Ну от. Коли ти наколективізував та прийшов у цю хату і я прийшов і ти мені руку подав, як товаришеві, і сказав: от я наколективізував, приймаєш, брате? То що я сказав?

Пархімча. Руку од самого серця подав і сказав: приймаю, брате.

Петро. Хоч у списках я й Ільченка прочитав. Та я не хотів, щоб він роз'єднав нас під таке, брат, врем'я. Тепер ми провадимо колективізацію під проводом такого товариша, як Марко. Я подаю тобі руку, як товаришеві й питаю: невже ти зважатимеш на Ільченка, що хоч і лежачий, та лежить він поміж нами, роз'єднує, брате, га?

Пархімча. Руку й свою подаю, стремлюся, та як згадаю, як старик за справедливість плакав,

сина в комсомол оддавав, а син його хворий слізиті за золото сприйняв, то не можу. До вас аж переважаюсь, а переступити через справедливість не можу!

Марко. Набіжить ще день і переважить, або історія зніме з тебе звання червоного партизана.

Пархімча. Такої історії ніколи не буде!

Марко. А як буде?

Пархімча. Лягаю в могилу і сам себе закопую.

Марко. Гаразд. Ну, а ви, до Христана, Христане, як? Кому, кому, а вам первому слід було б вписатися. Уже ж, я думаю, ви колишнього свого хазяїна не застоюватимете? Кулака, що йому й пожар гасили, руку спекли, а він вас замість в лікарню у стайні положив.

Христан. На теперішні часи, то це факт експлуатації, хоча й тоді, конешно, од огня пекло і від хазяйчого гримання так, що й досі на руці й на серці печені місця позоставалися, да.

Марко. То чому ж тепер ви одстали од ваших товаришів наймитів, од Петра ось, наприклад, що з ним, я сам пам'ятаю, у Галька служили? Чому в колгосп не пишетьесь, од свого класу відстали?

Христан. Бачте, я був уже в созі, да. То з практики побачив і посвідчився, що колгосп — фантазія хороша, але ми ще не способні. Хлопці, кажу, віхола! — коней треба задом до вітру ставити, коли вони у нас просто неба стоять, да. Затишок хоч з кураю треба напнути. Ставай, кажуть, сам задом до вітру. Так я й пішов... Подумав тільки,

що як там центр не стремиться, а доведеться руля управо навернуть.

Марко. А тепер у колгоспа стайню бачили, яка?

Христан зітхнув. Стайня тепер підходяща, да.

Петро. Курити і плювати заборонено.

Марко. І коней бачили? Кращі за всі? І урожай найбільший зібрали? І озимий клин найпотужніше заврунився? І краще їдять? І менше роботи? Так? То в чім річ? Чого не пишеться? Уже ж коней задом до вітру ставити не треба.

Христан. Коли на такі одкровенія пішло, то дозвольте й мені сказати, що не пишуся зараз я — вже не через коней, а через жінку.

Марко. Чого це через жінку?

Христан. А того через жінку, що скільки не живу я з нею, ще з того часу, як з китайського замирення прийшов, то аж тепер признаюся, що вона у мене дуже алчуща й жаждущая...

Марко. Себто?

Христан. Не такого малосильного роду, як я. На все зазіхає. Передок з воза од батька залишився, два колеса, то хотів продати, да. Рішительно не дала. Навпаки: купуй задні, справляй воза, хоч він мені й не дуже потрібен, бо в мене інтерес тепер більш садівничий. Садок почав садити, винограду трошки. То вона рішительно проти колгоспу.

Петро. Отак би й сказав. Про садок. А то крутиш!

Марко. А ви, діду, до Неведика, може теж через жінку?

Неведик. Померла. Нема. То навіщо колгосп, коли нема жінки і дітей нема? Сам. Доживу й так. От аби табаку ви привезли, туди його розтуди!

Марко. Ну, а ви, тату, ще вчора сказали, що впишеться?

Роман. А сказав. До Петра. Пишуся. Половина хати. Пара коней. Корова. Свinya. Троє поросят. Віз. Плужок. Борона. Пара хомутів.

Марко. Все?

Роман. Все.

Марко. А віжки?

Роман. Які віжки?

Марко. Ті, що сват Ільченко вам продав. Ремінні.

Роман. Та думка була... на спомин зоставити... Никандрові.

Марко. Воля ваша...

2

Прибігла Оксана. Зворушена, піднесена, аж хустка збилася з голови. За нею Надійка, дівчатка, жінки. Увійшла з чулану Мотрова.

Оксана. Ура, товариші! Жіночі наші збори ухвалили: всім, як одній, увійти в колгосп „Червоне колосся“ і чоловіків підштовхнути, щоб кожна свого — це перше...

Неведик. А ти ж кого підштовхнеш?

Оксана. Тебе!

Неведик. Стара вже піштовхувати.

Оксана. А ну ще що скажи!

Неведик. Туди його розтуди!

Оксана. А друге ухвалили ми перебороти в собі всю релігію і сьогодня, зараз попалити всі ікони. Позносити всі на майдан до церкви, скласти в купу й спалити. Уже й по хатах агітувати та збирати пішли...

Марко аж за голову вхопився. Торох щастя в хату!

Оксана. А що?

Марко. Ну ти ж там була, Надійко? Навіщо про ікони?

Оксана. То ти теж за те, щоб не чіпати? За релігію?

Марко. Товаришко бабо Оксано! Та нам зараз треба людей сколективізувати, коней позводити, реманент позвозити, насіння, а не ікони. На біса вони? Послі попалимо! Послі!

Оксана. А не кажи послі, не говори, Марку! Де ікони сяють, там найтемніше в головах. І треба нам спалити їх, щоб видніше стало. У колгосп ми переходимо, як на нове подвір'я, з комуністичною партією дружимось. То треба, як на весіллі це було, огонь на воротях розкласти з ікон і перейти, щоб очиститися.

Марко. Дайте нам ще посвататися!

Оксана. Я зараз! Ми одним махом все це зробимо. Сестриці! Дівчата! Біжіть далі, а я вже тут сама впораюся! Знімай ікони!

Мотроня. Не дам!

Оксана. А батько твій сам усі ікони з хати виніс і oddав.

Пархімча. Чуєш, Марку?

Мотрона. А я послі oddам. Краще он колективізуйтеся, а не бігайте з іконами.

Оксана. Не хочеш — не треба. Силою не заставляємо. Тільки словом. Ну, а ти, за грубу до Василини, Василино, віддаси свою? Спить. Таке ж зрушенння іде, аж движки беруть, а вона під іконою сидить і спить. Зняла ту ікону й понесла. До жінок і дівчат. Ходімо! Єсть!

Мотрона. Бабо! Вашу ікону взяла, щоб спалити! Бабо! Вчепилася, як кліщами, за ікону. Пусти, старчихо, не твоя!

Оксана. Пусти, кулачівно, й не твоя!

Із ікони випало, задзвеніло, покотилося кілька червінців Мотрона, вирвавши в Оксани ікону, порачкувала за ними
Випав увесь вузлик, папери.

Марко підняв вузлик. Золото. Прочитав папери. Купчая крепость на землю крестьянина Чапельской волости Ивана Иовича Ильченко... На основании высочайше утвержденного положения об отрубных хозяйствах... купленную им землю в количестве сорока десятин... Передав Петрові. До Пархімчата. Бачиш, червоний фельдмаршале?

Пархімча. Бачу свій позор. Товариші-ї! Рубай хвоста!.. Або закопуйся в могилу!..

III

Зосим сидів у своїй землянці й вичитував.

„Світ має початок у часі, а також обмежений

у простороні“. Це ж котрий з них пише: Фрідріх, чи Антидюрінг? Дочитавши. Виходить, що це якийсь Кант про світ таке пише, Емануїл, що значило колись з нами бог. Гаразд. Коли світ має початок, то хто ж його почав? Чи він сам почався?.. Читає далі. „Вічність у часі й безкрай у простороні — то вже з цих слів видко, що не можуть вони мати собі краю ні з якої сторони: ні спереду, ні ззаду, ні вгорі, ні знизу, ні з лівої, ані з правої“... Це вже Фрідріх. Вічність і безкрай! А що пишеться у біблії? Розгорнувши біблію, вичитує. „Він вічний і краю йому нема“... бог.

2

Задиханий, сам не свій, увійшов Ільченко. За ним Мотроня.

Ільченко. Що тепер робити, Зосиме? Рятуйте!
Зосим. Не приймають?

Ільченко. Уже не про це тепер йдеться.

Зосим. А про що?

Ільченко. Про що? Збираючи думки. От тепер уже про все. Про минуле й наступне. Не знаю, де побачу завтішній день, де сьогоднішній мені зайде... Скажіть, оце ваше віконце хіба з цього боку було?

Зосим. Завжди з цього. На північ.

Ільченко. Плутається мені все. Вийшов на вашу вулицю і не впізнав. Якби не Мотроня, то пішов би на той край. Як крізь сито сіється світ. Вивернули мене, Зосиме! Очима, розумом

всередину, а золотом навиворіт — нічого не впізнаю. Морок в очах!

Мотрона пояснила. Золото наше знайшли.

Ільченко. Десять років ховав. Продподаток перший одвозив, на школу давав, прикривав — і вивернули. Кожне тепер мене бачить! Блищу! А я нікого. Золото, і слози, і морок.

Зосим. Де ж ховав, що вивернули? Невже при собі носив?

Ільченко занурився.

Мотрона. В ікону заховали.

Ільченко. У бога. У бога в пазусі сховали! У нашого бога.

Зосим. Дурню! У землю треба ховати все золото, хліб і навіть саму землю. Тільки не так, як хліб ховаєш по ямах по сто й триста пудів. По три, по п'ять пудів по степу позакопувати, щоб і зорі не бачили. А зверху зорати й посіяти, щоб і сліду не стало. Коли не сила бити, то треба вміти ховати... То як же в іконі знайшли? Трусили?

Мотрона. Ікони по хатах забирають, щоб біля церкви сьогодня всі попалити. І до нас прийшли. Я не вгляділа...

Зосим, аж захитався. Ікони? А господи! А я сижу й нічого не знаю. То чого мене не перестерегли? Сами ж знаєте, що скраю, на одшибі живу!

Мотрона. Сами довідалися, як уже в хату по ікони прийшли. Оксана, жінки. У них збори були. На зборах і ухвалили.

Зосим. І дають? Люди?

Мотрона. Дають. А як почули про наше золото, то вже сами несуть.

Ільченко. Зосиме! Що тепер робити? Урятуй!

Зосим. А ніщо тепер нас не врятує, хібащо чудо. Сам же кажеш, що блистиш. І блистітимеш, хоч золото й одібрали.

Ільченко. Виженуть же! Вишлють! Он як з Почтарівки всіх кулаків вислали. А я ще намовляв, щоб худобу різали тощо. Виступи перед народом і божеє слово скажи! Заступи! Спаси!

Зосим. Учителю, спасися сам! Що я можу зробити божим словом проти їхнього! Хіба можу побити, коли я тільки одного Комуністичного маніфеста їхнього прочитав та оце Антидюрінга почав. Важко! Біблію їхню треба прочитати й знати од Карла Маркса — Труд і капітал... Хібащо божим чудом?

Ільченко. То що ж тоді робити, га? Піти та справді покаятись? Посипати свої голови тим попелом, що залишився з ікон?

Зосим. Продподатком не прикрився, то попелом і поготів. Ні словом, ні слізьми, ніже старцівським лахміттям не прикриєшся тепер!

Ільченко. То що ж тоді нас прикриє? Що врятує? Невже ж ніщо?

Зосим. Тільки одне чудо.

Ільченко. Чудо?

Зосим. Так.

Ільченко безнадійно. Од бога?

Зосим. Авеж од його. Дихавично. Треба тільки,

щоб хтонебудь гасом непомітно промочив комусь пальто й непомітно підпалити, коли горітимуть святі ікони...

Ільченко занурився.

Мотрона по павзі. А кому?

Зосим. Ну, наприклад, Маркові.

Мотрона глянула на нього.

Зосим. А я слово скажу. Як божеє слово казатиму, тоді... Щоб смолоскипом запалав, стовпом огняним знявся, щоб народ жахнувся його, як отара пекельного вовка. Щоб понюхав господь дим од нього на небесах, уявляючи все те, сам дихавично понюхав, і сказав: гаразд єси, гаразд вчинили..

Мотрона рвучко вийшла.

Ільченко. То куди ж ти, Мотроно?

IV

Добігла Мотрона додому, аж Марко вже зодягнений, з дверей виходить. На порозі здибалася.

— Ви вже йдете?

Марко. Так.

Мотрона. На ікони.

Марко. Так. А що?

Мотрона. Підождіть! Я... Я вам маю щось сказати... Я оце бігала до батька... Дорікала й плацала, що накинули мені таку ганьбу, не сказали, що в тім вузлику золото, що я заховала... Ось зайдімо в хату, я... Я про все це розкажу...

Марко. Добре. Коли я вернуся.

Мотрона. Сортове насіння, кажуть, зерно, камінці — сховай! Я й схovalа.

Марко. Докажете, коли я прийду. Добре?

Мотрона. Ні! Заждіть ще... Мені ж треба!.. Мені треба зараз про це доказати, ось зайдіть! Та може й про щось друге знайдеться... Ось зачиніть двері! Та скиньте пальто! На хвилинку! Вислухайте.

Марко. Ні! Ні! На мене зараз ждуть. Послі докажете.

Мотрона. Ще встигнете. Ще не всі позносили. То може й я тепер однесу свою. Батьківське благословення. Не треба мені тепер його! І батька такого не треба, що поламав Дмитрика, а мені таку ганьбу накинув. Як чорную хустку нав'язав. Розв'язала свою теплу гарусову хустку. Душно мені! Розстебнула кожушок. Дихати важко! Що вулицею йду, то кожне мене тепер пальцем побиває. Серце пробиває. Це та, мовляв, що в неї, аж заплакала, золото знайшли... Золото!

Марко. Ну от плакати вже не треба!..

Мотрона. Ви ж не заплачете! Ви комуніст! Ви, бачте, й слухати не хотите.

Марко. Не треба так... Золото знайшли у тій хаті, де й я живу.

Мотрона. Ще тяжче! Скинула кожушок. Скажуть і вже кажуть, — тесь колись був наймит, чоловіка брат комуніст, а вона золото в іконі хovalа.

Марко. Не треба, Мотроно! Ми ось той... складемо комісію, ви комісії про все це розкажете і

тоді, можливо, пальцями не будуть бити вас. Сьогодня й складемо громадську комісію, щоб і жінки були. Я ось зараз піду й заразом скажу. Справді бо: як заховано було, за яких обставин, то цього й не вияснили. Промах, товариш! Ще одна хиба! Так. Іду.

Мотрона. Підождіть!.. Душно!.. Чи це в хаті так душно. Чом ви не скинете пальта? Скиньте, я вам його... Помітила — гудзика нема. Я вам гудзика пришию... Гудзика нема!

Марко насупився. Ет!.. Не треба!.. Це вже послі... Я сам...

Мотрона. Ні, ні! Скиньте! Скиньте, я пришию. Бо ще скажуть — через золото не додивилась, що в дівера комуніста гудзика нема. Гудзика не могла пришити. А скажуть! От ви зараз підете туди і станете на промову, то кожна тепер, що гудзика нема, побачить. Хай вже золотом та не гудзиком очі вибивають. А ось ще й дірочка! Авжеж дірочка! Дивіться, яка! Дивіться! Встромила пальця й подерла. Так і розлізлося. Скидайте скоріше! Скидайте — зашию... Стягла з Марка пальто. Я зараз! Ось тільки голку й наперсток дістану. Зараз!

Побігла з пальтом у чулан. Двері за собою зачинила. Але подумала — одчинила. Розстебнулася на грудях і вхопилася прививати гудзика, прививати порване.

А справді не додивилася? Та де це у вас цей гудзик одірвався? У дорозі мабуть?

Марко. Мабуть у дорозі. Ви вже будь ласка... Заглянув до неї в двері й одвернувся. Гм...

Мотрона, прикрила пальтом груди. Ви вже посидьте там... Душно мені!

Марко. Будь ласка, недовго... Гм... Та де це Никандер?

Мотрона. Я скоро! Розіслала пальто на долівці, ухопила сулію з гасом і стала поливати спину й низ. Аж ٹоромно. Третій день, як чоловік з города, з дороги ж. Та і в городі ж жінки нема, і нікогісінько мабуть, то ні кому доглянути. А пальтишко! Бідний!.. І як ви отак живете, комуністи! Таку ж властъ маєте, а... Промочила. От і вже! Захопила ще Никандров піджак. Вийшла до Марка. Може піджака Никандрового надінете? Він, правда трошки гасом одгонить, а таки — чистий!..

Марко. Ні, не треба! У мене свій ще добрий...

Мотрона подала йому пальто. Ну, то одягайте.

Марко, поспішаючись і не дивлячись одяг. Побачивши, що вона застебнулася, глянув полегшено й просто. Спасибі!

Мотрона одвела очі.

Марко похмурив. За гудзика!

Мотрона, не дивлячись. Спасибі й вам...

Марко шорстко. Подякуєте комісії. Пішов.

Мотрона кілька хвилин не могла навіть услід йому глянути. Так і стояла з одведеними очима, аж поки не одійшов геть.

Проте, взяла коробочку сірників. Спробувала, чи горять.

І пішла.

V

Мовчки, суворо, то з сміхом і жартами зносили кутчани свої ікони і під доглядом Оксани складали в купу на майдані коло церкви.

Жінка. Було колись свято Паликопи, нехай буде Палиїкони! Кинула на кучу ікону.

Дід Неведик підійшов. Подивився. Як не прийме бог гріха за жарт, то буде шелесту багато.

Оксана, по-хазяйськи рахуючи ікони. А ну що скажи!

Неведик подумав. Туди його розтуди!

Удовиця. Чи гріх, чи два, а вже не видержу!

Килина Нечай. Просила, молила, дай хоч чоловіка. Не дала — гори ж тепер сама! Кинула.

2

Прийшов і втулився в натовп Христан.

Оксана. А де ж твоя, Христане!

Христан. Як колишній батрак — не маю.

Оксана. А в жінки аж п'ять?

Христан. Релігію oddілено од держави, то силою не можна. Я, наприклад, сам за державу, да, а вона за релігію. То що я можу зробити? Протствіщаю. Але силою не можна. До того ж і малосильний ще з китайського замирення..

3

Пархімча з жінкою. У жінки дві ікони:

Пархімча. Не було, але купив спеціально. До Оксани. Як червоний партизан, що припустився був ганебного хвоста, визивається тепер палити!

Оксана. З того боку! З цього я сама підпалю.

Пархімча. Гех, якби ще музики!

Музики озвалися — гармоніста і турецький барабан. Давно вже на своїх місцях!

Пархімча жінці. Пішли на той фланок!

Прийшов Марко.

Оксана. А Петро?

Марко. У колгоспі. Не можна ж всім... Тихо.
Іскри ж летітимуть?

Оксана аж тепер усвідомила, що іскри летітимуть. Ти ж промову скажеш, Марку!..

Марко. Так. Починайте! Хто одкриває?

Оксана. Я сама!.. Я сама... До Надійки. Ти ж гляди, Надійко, коли що забуду, то... даватимеш справки... Вилізла на стіл. Натовп, як очерет од вітру перед бурею — шу-шу, гу-гу-у...

Прийшла і в натовп убгалася Мотронка. Оточений юрбою жінок та дідів підійшов Зосим з якимсь біблійним костуром, без шапки.

Оксана, побачивши Мотрону, до Надійки. І поглядай! Золота прийшла... Хвилюючись. Товариші, ось тихо! Натовп натиснув і стих. Жінки й дівчата перші подали думку позносити всі ікони й спалити. Жінки й дівчата з нашого кутка. Отож дозвольте нам і мітинга почати. Розпочати мітинга, от... Але спочатку я скажу, як це у нас вийшло. Ми прочитали на наших зборах книжку про релігію. Надійка прочитала, скільки то загинуло, скільки замучено було людей через релігію. Прочитали про інквізицію. Це були такі, товариші, часи, що за одне неправильне слово в молитві попи та монахи палили на огнищах людей. Тисячі тих огнищ палало, а люди не бачили, куди їм іти і що робити — такі

темні ті часи були. Почувши гомін. Ось тихо! А коли прочитали, як великого вченого Джордана. До Надійки. Надійко! Дай справку!

Надійко. Бруно.

Оксана. Джордана Бруна спалили, як Катерину... Надійко!

Надійка Шмідле.

Оксана Шпідову дівчинку, одинадцяти років за те, що ліпила пташок і продавала, щоб на хліб заробити, за пташки задушили в башті, що ніхто й не знат, по тому зашили в мішок і спалили, то всі ми перш за все заплакали, жінки й дівчата... А про хлопчика. Надійко? Про бідне дитя?...

Надійка справку — у Люцернській баштовій книзі 1659 року...

Оксана у Люцернській баштовій книзі записано, як 1659 року чоловічка семи років на ім'я Катрінлік за невизнання бога задушено в башті на долівці, а по тому спалено, то всі ми заплакали і питали, що ж далі нам робити?.. От ми пишемось в колгоспи, то невже ж понесемо туди ікони й релігію? Ухвалили — спалити! Але Надійка нам далі пояснила з Комуністичного маніфесту, і це правда, товариші, що всієї релігії зразу не спалиш, поки живе буржуазний і кулацький клас, а ми індивідуальні. Добивати треба сучих синів до цури! У колгоспи треба йти і колгоспами, бо індивідуально — не доб'єм. Індивідуальних нас кожне забере, а в колгоспах діда лисого! Добре хазяйство, трактори, машини уже

римить залізом уся наша радянська земля! Слово надається...

Зосим підвівся з натовпу. Уже гримить! Гримить залізом!..

Оксана Не тобі, а товаришеві Маркові слово!
Марко Нехай каже! Нехай!

Зосим пророчисто. Уже гримить залізом земля, бо так було проречено од вічного,— „коли не послухаєте і не будете сповняти всіх заповідей моїх, то зроблю небо над вами, як мідь, а землю вашу, як залізо, повторив дихавично. Зроблю небо над вами, як мідь, а землю, як залізо“. То хіба не повторюється це тепер — уже земля наша залізом гримить. У Комуністичному маніфесті Карло Маркс і Фрідріх Енгельс писали — параграф дванадцятий! Як буржуазія підкоряла сили природи: хемією, парою ударила по землі. То з неї цілі городи вийшли, залізниці й телеграф. Ніхто не міг і передчути, що такі сили в надрах людських і земних. А що з того вийшло? Війна і розрух. То не хвалітесь, не вихваляйтесь й ви! Буде небо, як мідь, чуєте? а земля як залізо! І зломиться підпора ваш хліб, бож проречено далі в третій книзі Мойсеєвій, голова двадцять шоста! — „пектимуть хліб ваш десятеро молодиць в одній печі, і віддаватимуть вам хліб після ваги, і ви їстимете та й не наїдатиметесь“.

Знявсь гомін, голоси, жіночий плач.

Уже печуть.

Що печуть?

Та хліб же...
І хліб, і нас!
Чоловіче божий, спаси нас!
Спаси нас!

З осим. Верховика ось на білому коні невидимого бачу. Він кличе нас іти за ним. На захід сонця. За синій туман. Верховика на білому коні бачу з небесною корогвою. Він кличе нас іти за ним за синій туман, на західну землю, де тихі річки, воздобні сади, солодкі меди, пахучі ладани...

І пішов. За ним з плачем рушили жінки, діди. Знявся спів: „господь пастир мій, не матиму недостатку. Дав мені оселю серед лугів зелених, він веде мене до тих потоків“... Несміливо зрушили з місця ще купки.

Пархімча раптом. Контрреволюція, сто-ой! І жодного виденія! Ато як чучела проколю і зарубаю! Натовп спинився. Слухай дального оратора!

Марко, сміючись. Куди ви, чудії! Ну куди? На захід, до капіталістів? Там справді течуть, увесь світ там обтікають три тихі річки: золота, срібна і річка сліз. Повторив. Річка сліз. Понад ними панські воздобні сади. Там вас приймуть — у найми! Своїх навіть наженуть, а вас на їх місце візьмуть, як дешевших. Оселять вас понад річкою сліз і будете воздоблювати панські сади до синього поту, аж поки не дадуть вам попи ложки меду, не обкадять ладаном і не скажуть: амінь! Ну, а ми з вами, до мітингу, мабуть, тут залишимося, га? На своїй землі. І будемо, мабуть, працювати далі,

і як їм не хочеться, а на самих себе. Проречено в біблії, до пророка, зломиться підпора ваша хліб, це в книзі третій Мойсеєвій, а в нашого колгоспа в бухгалтерській книзі навпаки одречено: підпора збільшилась на 47,03% за рік, озимина вже як жемчуг, стайня, як палац, коні — земля вигинається. То невже не доб'ємося молочних річок, воздобних садів, солодких медів, паходців дівчатам? Чи може в нас не буде добрих умивальників, соціалістичних годинників, електричних ламп замість лампад, а замість ікон таких красунь жінок, що просто ставай і цілуй і молися на них?

Оксана не видержала. **Підпалюй!**

Пархімча. Огоны!

Підпалили. Запалало. Зачервонів на дзвіниці хрест. Заблистили людські очі тайним страхом і радістю. Тиша. Тільки тріскотнява сухого дерева. І раптом голосний дихавичний голос.
Оглянулися.

Зосим, підвівши вгору руці. **Огонь вічного! Небесний огонь! Бачу небесний огонь!**

Мотрона прослизнула до **Марка** і підпалила. Спалахнуло пальто.

Надійка. Товаришу Марко! Горите! Скиньте пальто! Учепилася за рукав.

Марко, відчуявиши на собі огонь, одним рухом скинув пальто з плечей. **Надійка** стягла і кинула геть.

Оксана. Хтось підпалив?

Надійка. Мотрона!

Марко. Ну от... як... твориться чудо. Одне кричить, показує на небо, а друге — підпалює. До Оксани. Закінчуйте мітинга, Оксано, тепер уже, я думаю, ясно всім... Зліз з столу, до Надійки. Таки трошки опікся!

Надійка. Де?

Марко. На гудзикові.

Оксана вилізла на стіл. Бачите, тепер, товариші, як у нашій темряві чужий клас ховається і що він виробляє? Пече?

Дід Неведик розстроєний. А не печи хоч ти!

Оксана. Ану ще що скажи!

Неведик. Не дряпай, стара.

Оксана. Я не нова. Уже за шістдесят, та у мене мислі нові, діду! Новими думками цвіту. А як нові думки цвітуть, то й тіло молодшає. Хочеш — затанцює? Ще й вийду заміж за тебе!.. До музик. Ось заграйте мені! Метелиці! Я покажу при іконах дідові, яка я стара!

Музики заграли. То Оксана, взявши в боки, підплывла до діда:

Ой надворі метелиця,
Чом старий не жениться
Поманула—

Ну ж? Ну?

Неведик крекнув. Гех!.. Таки, справді, туди його розтуди! Гупнув ногою, другою і таки пішов.

Женитися не пора,
Ще дівчина молода...

VI

1

Рано вранці край села виряджались у дорогу дві партії люду: одна під проводом Марка збиралася на спробний виїзд у поле, другу невеличку, де стояли Зосим, Ільченко, Мотрона виселяли за межі УСРР.

2

Баба Оксана заскочила ще раз до Василини. Край столу сидів заклякнувши Никандер. У вікно дивився Христян.

Оксана до Василини за піч. Виганяємо з села наших ворогів, Василино, а сами на спробний виїзд у поле, всім нашим колгоспом „Червоне колосся“, а за нами все сливе село. То може вийдеш і ти, Василино, за сином і внуком? За мною? Колись же діували разом, то ходімо, сестро, і тепер разом за дітьми і внуками. А який зараз степ наш колгоспний веселій! Дихати легко, не то що у тебе тут за піччу,— все запало і старим порохом пріпало... Ну?

Василина у відповідь засвітила мовчки свічку, лягла з нею під ікону і руки склада, як на смерть.

3

Оксана вийшла з хати. Поминула меншу партію. Голова сільради дочитував приговора.

...загальні збори, одинадцятого лютого, тисяча дев'ятсот тридцятого року ухвалили: Зосима Закутнього, Івана й Мотрону Ільченок, як класових наших ворогів вигнати од нас навіки. І просити

уряд виселити за межі УСРР... Махнув рукою конвоїрам,
щоб вели.

Марко до Надійки. А Дмитрик?

Надійка. За батьком не йде, але й батька
не засуджує. Побачимо, що далі робитиме.

Ільченко обернувся. Прощай, село!

Зосим. То можна нам взяти хоч жменьку
землі?.. На спомин?

Роман, виступивши. Ні, ти вже краще візьми
з собою оцей камінь, що його звелів закопати
на межі!..

Зосим одвернувся.

Роман кинув камінь. Обернувся до Марка: Аж ось
коли легко стало. Рушаю тепер, Марку, з тобою
і з вами, товариші, рушаю без ваги!

Оксана до Неведика. А ти?

Неведик обернувся. Та й я, туди його розтуди!

Десь попереду розлігся голос Пархімчата: Колено, слу-
ша-ай! На спробний виїзд у поле — рушай! Вибухла музика.

Задзвеніли плуги.

ЗАВІСА

A 531013

ЦІНА ДВА КРБ.

РМ